



העולם היהודי לנוכח משבר הקורונה

גבריאל אבן צור | שוקי פרידמן



המכון הישראלי
לדמוקרטיה

נכתב ב־16.04.2020

תוכן העניינים

4	חלק ראשון: המדינה, הרבנים והקורונה
4	כרונולוגיה של מגפה: התגובה הרבנית בישראל ובעולם
18	ניתוח שיח: פיקוח נפש, דינא דמלכותא או רדיפת הרשויות?
26	חלק שני: רבנים, הלכה וקורונה
26	קהילות מקוונות: חיי קהילה, טקסי חיים ושאלות הלכתיות
29	קיום מצוות בצל הקורונה: סוגיות הלכתיות נבחרות
37	היום שאחרי: שחיקת הריכוזיות והזדמנות להתחדשות

תנו רבנן: דבר בעיר, כנס רגליך, שנאמר: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר" (שמות יב, כב); ואומר: "לך עמי, בא בחדריך, וסגור דלתך בעדך חבי כמעט רגע, עד יעבור זעם" (ישעיהו כו, כ).¹

משבר מגפת וירוס הקורונה מציב בפני ההנהגה הדתית בישראל ובעולם התמודדויות קהילתיות והלכתיות מורכבות. העולם היהודי נוטה להתמודד עם משברים דרך התכנסויות, תפילות המוניות, עזרה הדדית והקפדה יתרה על המצוות הדתיות. אלא שהפעם ההתמודדות הדתית המסורתית עומדת בניגוד מוחלט לדרך מניעת ההתפשטות של המגפה. לפיכך הקהילות צריכות להמציא דרכי תמיכה חלופיות, ההנהגה הדתית מחפשת אלטרנטיבות יצירתיות להמשך אורח החיים הדתי, ופוסקי ההלכה מתבקשים לחוות את דעתם בנושאים מורכבים וחדשים. לצד זאת, המשבר חושף גם את היכולת של ההנהגה הדתית, שהלכה למעשה היא גם ההנהגה הציבורית, בעיקר בציבור החרדי, להגיב לדברים בזמן אמת, להסתגל למצב החדש ולתווך בין רשויות המדינה לבין קהילתם, באופן שיטיב את הטיפול בהתמודדות הבריאותית והכלכלית במשבר וימחיש את הזיקות בין בני הקהילה לבין כלל החברה בישראל.

נייר זה בוחן את האתגרים וההזדמנויות של ההנהגה הדתית בתקופת המשבר ואת האתגר שמציב אופי ההנהגה הדתית בפני המדינה, בחמישה פרקים: (1) אופי ומהירות התגובה של ההנהגה הדתית בארץ ובעולם למשבר הקורונה, בחלוקה לפי זרמים; (2) ניתוח השיח ההלכתי ביחס לציות להנחיות ותקנות המדינה סביב משבר הקורונה; (3) עיצוב חיי הקהילה במציאות של חיים בצל הקורונה; (4) עיון בסוגיות הלכתיות מרכזיות הנובעות ממשבר הקורונה; (5) התבוננות ראשונית אל היום שאחרי המשבר ולשינויים וההזדמנויות שיבואו.

הדברים שלהלן נכתבים כאשר משבר הקורונה עדיין בעיצומו ולכן מבקשים לעשות רק סיוע ביניים ראשוני של כיוונים בפסיקת ההלכה ושל ההתייחסות למשבר מצד בני קבוצות יהודיות דתיות שונות ולהציע, בהירות, תובנות ראשוניות.

כרונולוגיה של מגפה: התגובה הרבנית בישראל ובעולם

מאז 30 בינואר 2020 החל משרד הבריאות לפרסם הנחיות באשר להתנהגות הציבור שמיועדת לבלום את התפשטות נגיף הקורונה. בחלוף כחודש וחצי, ב־12 במרץ, פרסם משרד הבריאות הנחיות מחמירות ובהן סגירת כלל מוסדות החינוך, איסור על התקהלויות של מעל עשרה אנשים, ובהמשך גם בידוד ביתי של כלל האוכלוסייה, מעבר להיתרים מיוחדים ליציאה מהבית. המשמעות של ההנחיות הללו הייתה פגיעה קשה בשגרת החיים של כלל אזרחי ישראל, ובהקשר הנדון כאן, פגיעה קשה בשגרת לימוד התורה והתפילה של רבים. הציות להנחיות בחברה החרדית היה בתחילה מוגבל, ועדיין אינו שלם.

הנתונים העדכניים (16.4.2020) מראים כי התחלואה בריכוזים החרדיים, בראשם העיר בני ברק, גבוהה בעשרות עד מאות אחוזים מזו שבערים לא־חרדיות, וכך גם קצב התפשטות המגפה. לתחלואה הגבוהה בריכוזים החרדיים סיבות אחדות, אבל לצד אורח החיים הקהילתי והצפיפות העירונית, המרכזית שבהן היא ללא ספק קצב אימוץ ההנחיות של משרד הבריאות על ידי חלקים באוכלוסייה החרדית. לכך אחראית במידה רבה הפסיקה הרבנית של הרב חיים קנייבסקי בראשית המשבר, אשר סתרה את הנחיות משרד הבריאות, וגם הנכונות המוגבלת של רבנים לאמץ את ההנחיות ולהפוך אותן להוראות הלכתיות כשהן נוגעות לקיום מצוות ומנהגים.

פסיקות הרבנים הנוגעת לאימוץ הנחיות משרד הבריאות וכן הציות להנחיות אלו בקרב בני הקהילות השונות, כאשר הן נגעו לפגיעה בחיים הדתיים, השתנו מקהילה לקהילה. בכמה קהילות דתיות הפסיקה הרבנית ואימוץ כללי זהירות מחמירים הקדימו למעשה את הנחיות המדינה, ואילו במקרים רבים אחרים רבנים ובני קהילותיהם "יישרו קו" עם המדינה רק בשלב מאוחר יותר, ולאחר שהתחווה להם הפגיעה הקשה בקהילותיהם בישראל ומעבר לים.

א. הציבור החרדי בישראל

בסופו של דבר, ובחלוף למעלה משבועיים מפרוץ המשבר ומהפצת הנחיות משרד הבריאות באשר לכללי ההסדר לכלל האוכלוסייה, רוב הרבנים הסכימו עם ההנחיות

וקוראים לבני קהילותיהם לציית להן. עם זאת, מקצתם עשו זאת בשלבים מאוחרים מאוד, ובשפה רפה. המשבר חשף הבדלים משמעותיים בין הקהילות החרדיות, ועל כן אנו מציעים בהקשר זה לחלק את החברה החרדית לארבע קבוצות: הקבוצה החרדית־ספרדית; הקבוצה הליטאית; הקבוצה החסידיה והעדה החרדית; וקבוצת מיעוט קיצונית המייצגת כמה קהילות שוליות ועצמאיות. חלוקה זו מדגישה את השוני בין הקבוצות השונות ביחסן לרשויות ובנתינת האמון במקורות סמכות אלטרנטיביים, לא־ממסדיים ופנים־קהילתיים.

ה ק ב ו צ ה ה ח ר ד י ת־ ס פ ר ד י ת

קבוצה זו כוללת בעיקר רבנים המזוהים עם תנועת ש"ס ומשפחת הרב עובדיה יוסף. קבוצה זו הייתה הראשונה מתוך כלל הקבוצות החרדיות בישראל שצייתה באופן מלא לרשויות החוק ואף המליצה על זהירות מעבר להנחיות הפורמליות. ב־12 במרץ קרא הראשון לציון הרב יצחק יוסף לציית לרשויות בכל הנוגע לכללי הבידוד.² ב־15 במרץ, לאחר שהוטלו הגבלות על כלל המדינה, פרסם הרב יוסף מכתב גיבוי שבו פסק כי יש להישמע להנחיות באופן מלא.³ ב־18 במרץ פסק הרב יצחק יוסף שיש להיות זמין בטלפון במהלך השבת כדי לאפשר קבלת מידע על הצורך בבידוד, ויש להודיע למי שצריך להיכנס לבידוד גם במחיר של חילול שבת.⁴ הגדיל לעשות אחיו, הרב דוד יוסף, מבכירי הרבנים הספרדים־חרדים, שפסק שיש לסגור את כלל בתי הכנסת ולהתפלל ביחידות, למרות שבאותה עת הרשויות התירו קיום תפילות ציבוריות של עד עשרה מתפללים. כמו כן, ב־15 במרץ, בניגוד להוראות הרב קנייבסקי, מנהיג הקבוצה הליטאית (ראו להלן), להמשיך את הפעילות של מוסדות התורה, החליט הרב דוד יוסף לסגור את הכולל "יחווה דעת" שבראשותו, מהמוסדות המרכזיים בעולם החרדי־ספרדי.⁵

בדבריהם, הרבנים יוסף ותלמידיהם התייחסו במפורש לרשויות המדינה, הביעו בהן אמון מוחלט וראו בהן מקור סמכות גם להגבלת החיים הדתיים. עם זאת, רבנים אלו לא העזו לצאת מפורשות נגד ההנחיות הסותרות שהתקבלו בתחילת המשבר מבית הרב קנייבסקי, אף שידוע כי השפעתו על כלל הציבור החרדי גדולה. במשך שבועות, התבטאויותיהם הדגישו את הערך הדתי שבשמירת חיי אדם, והם לא תקפו או אף

2 [מִן הַרְאִשׁוֹן לְצִיּוֹן הַרְבֵּי יִצְחָק יוֹסֵף בְּהִתְיַחְסוּת לַנְּגִיף הַקּוֹרוֹנָה](#), *youtube*, 12.03.2020.

3 מאמר מערכת, "הגר" יוסף: לציית להוראות רשויות הבריאות", **כיכר השבת**, 15.03.2020.

4 גיא עזרא, "הרב יצחק יוסף: 'להשאיר טלפונים זמינים בשבת'", **סרוגים**, 18.03.2020.

5 גיא עזרא, "הרב דוד יוסף לאברכים: 'קומו ולכו הביתה'", **סרוגים**, 15.03.2020.

התייחסו למי שמפירים בבטות את ההנחיות מתוך אמונה דתית. רק בדיעבד, כאשר הורה הרב הקנייבסקי לציית להנחיות וגינה בחריפות את אלה המקילים בהן ראש, אימץ הרב יצחק יוסף סמנטיקה דתית דומה וטון לוחמי יותר כלפי המפירים.⁶ הקו הזהיר שנקטו הרבנים יוסף המשיך גם לאחר ההקלות של 19 באפריל. כך למשל, אף שהותרו המניינים עד 19 אנשים, הורה הרב דוד יוסף שלא להתפלל במניין כלל ואף הצטלם בתפילת יחיד.⁷

ה ק ב ו צ ה ה ל י ט א י ת

החרדים הליטאים מזהים פוליטית עם תנועת דגל התורה ונשמעים ברובם להוראותיו של הרב חיים קנייבסקי. הפוסקים הליטאים, ובראשם הרב קנייבסקי, אימצו בסופו של דבר את הנחיות משרד הבריאות וקבעו כי יש לציית להן, אך עשו זאת באיחור ניכר, שכאמור השפיע על קצב ההדבקה בריכוזים החרדיים באופן שעלול לעלות בחיי אדם. כך, ב־14 במרץ, דקות אחדות לאחר שראש הממשלה בנימין נתניהו הכריז על שורה של הגבלות ועל סגירת מוסדות הלימוד, פסק הרב קנייבסקי כי יש להמשיך כסדרם את הלימודים במוסדות החינוך הסרים למרותו. למוחרת, לאחר ביקור של משלחת מומחים בבית הרב, התקבלה פשרה שלפיה הלימודים ימשיכו במתכונת של קבוצות שימנו עד עשרה תלמידים ובתיאום עם הרשויות.⁸ באותו יום ביקרה המשלחת גם אצל רבנים מרכזיים בעולם החרדי: הרב יצחק זילברשטיין, הרב שמעון בעדני, הרב שמואל אלעזר שטרן, הרב רבי יהודה סילמן והרב סיני הלברשטאם. הרבנים חתמו כולם על מכתב הקורא לציית להוראות הרופאים.⁹

על אף החלטתו של הרב קנייבסקי, ב־15 במרץ, הרב יצחק מרדכי רובין, רב חרדי־ליטאי בכיר מירושלים, פרסם הזרות חמורות לקהילתו ודרישה לציית באופן מוחלט להנחיות הרשויות. עם זאת, הרב רובין הדגיש שלדעתו הפרת ההנחיות בעולם החרדי נובעת במידה מסוימת מבעיות בהנגשת המידע לציבור החרדי מצד הרשויות.¹⁰ מ־16 במרץ התחילו מוסדות חרדיים אשכנזיים לסגור את דלתותיהם. כך, הרבנים לנדאו ורוזנשטיין סגרו את רשת "דרכי יושר", הכוללת כמה תלמודי תורה באזורים חרדיים (מודיעין עילית, אחיסמך־לוד, גבעת זאב, בית שמש). רק ב־18 במרץ התקבלה

6 ישי כהן, "הראשון לציון: המתפללים במניין - רודפים; עוון רציחה בידם", כיכר השבת, 9.04.2020.

7 ישי כהן, "הגר' ד' יוסף: תפילה בציבור זה 'יצר הרע'", כיכר השבת, 20.04.20.

8 ראו מכתבו של הרב קנייבסקי, מיום 15.03.2020.

9 מאמר מערכת, "הקוהונה והחרדים: פרסום ראשון: הגר' ח' קיבל את מתווה הפשרה", כל רגע, 15.03.2020.

10 יענקי כץ, "אין פה מקום ללמדנות: צריך לקיים את כל הוראות המדינה", כיכר השבת, 15.03.2020.

הוראה חדשה מבית הרב קנייבסקי לסגור את תלמודי התורה שנותרו פתוחים עד אז.¹¹ ב־29 במרץ פרסם הרב קנייבסקי שורה של תשובות הלכתיות קצרות, והפעם חד־משמעיות, שבהן הורה לציית להנחיות משרד הבריאות, לסגור את כל המוסדות, להימנע מתפילה בציבור ולדווח לרשויות במקרה של הפרת בידוד. הרב קנייבסקי אף קבע שמפירי ההנחיות הם בגדר "רוזף", ההגדרה ההלכתית החמורה ביותר בנוגע למי שמסכן חיי אדם.¹²

מסקירת התשובות והפרסומים הרבניים השונים נראה כי הציבור החרדי־ליטאי היה נכון בחלקו לאמץ את ההנחיות שניתנו על ידי רשויות המדינה כבר בראשית המשבר. בכל הכרוזים והתשובות שבדקנו לא מצאנו שום לעומתיות ביחס לרשויות, אלא הדגשות נשנות וחזרות שמדובר בסכנה משמעותית ויש לנקוט את כל אמצעי הזהירות הנחוצים. עם זאת, כמה פוסקים, בראשם הרב קנייבסקי ואנשי חצרו, אימצו כאמור את ההנחיות באיחור רב, דבר שיצר בלבול בקרב הקהילה החרדי־ליטאית באשר לגיטימציה ההלכתית לציות להנחיות, כאשר אלו סתרו את האפשרות להוסיף ולקיים את אורח החיים הדתי השגרתי. בפועל, איחור זה הוביל לעלייה דרסטית במספר הנדבקים החרדים בתחילת חודש אפריל. נדמה שאיטיות התגובה מצד הרב קנייבסקי פגעה בסמכותו בקרב הציבור החרדי־ליטאי, ורבנים אחרים התחילו להשמיע את קולם. מחלוקת חצי־פומבית ראשונה התרחשה לאחר ההקלות של הממשלה ב־19 באפריל, כאשר הרב אדלשטיין פרסם בפומבי שלמרות ההיתר אין לקיים מניינים ואין לפתוח מוסדות לימוד.¹³ הכתב יאיר שרקי דיווח שבבית הרב קנייבסקי ניסו לפרסם הוראה הפוכה, אלא שזו נדחתה על ידי העיתון המגזרי "יתד נאמן" בעקבות עמדתו של הרב אדלשטיין.¹⁴

ח ס י ד ו י ו ת מ ר כ ז י ו ת

המנהיגות הדתית של הקהילה החסידיית בישראל מבוזרת לחצרות חסידיות, שבהן האדמו"ר הוא הפוסק האחרון בכל עניין. לחלק מהחסידויות בישראל וגם לעדה החרדית יש זיקה הדוקה לבני קהילות מקבילות בארצות הברית, ולכן הן מושפעות יותר מקהילות אחרות מההוראות שהתקבלו במוקדים אחרים של הקהילה בחו"ל.

11 משה ויסברג, "הגר"ח קנייבסקי הורה לסגור את כל החיידים", **בחדרי חרדים**, 18.03.2020.
12 דוד הכהן, "מִרְן הַגֵּר"ח קנייבסקי הורה להתפלל ביחידות: 'פיקוח נפש'", **כיכר השבת**, 29.03.2020.
13 מאמר מערכת, "הרב אדלשטיין: להתמיר ולהתפלל ביחידות", **ערוץ 7**, 19.04.20.
14 אבי רבינא, "סערה ליטאית: מכתב מִרְן הַגֵּר"ח קנייבסקי צונזר ביתד נאמן", **כיכר השבת**, 21.04.2020.

בחסידות ויז'ניץ קרא האדמו"ר הרב מנחם מנדל הגר ב'17 במרץ "להקפיד מאוד ולא להקל ראש בהוראות והנחיות רשויות הבריאות, מתוך משמעת ואחריות אישית וכללית". יתר על כן, האדמו"ר הדגיש את הערך של ערבות הדדית, כאשר כל התנהגות לא אחראית עלולה לפגוע בזולת בהפצת הנגיף. כך היה גם בחסידות גור, החצר שאליה משתייך שר הבריאות יעקב ליצמן, שבה, אומנם באיחור של יומיים, יצאה הנחיה להפסיק את הלימודים במוסדות החינוך ולהקפיד על הנחיות משרד הבריאות.¹⁵

בחסידויות באבוב, חב"ד וסאטמר, המנהלות מרכזים בישראל ובחו"ל, רבו הפניות ל"אנשי שלומנו", כלומר בני החסידות שחיים בארץ, מצד בני החסידות החיים באזורים נגועים בחו"ל, ובעקבות זאת חלק ניכר מן ההנחיות של הרשויות התקבלו על דעת הקהילות בישראל.¹⁶ ב'17 במרץ קיים הבית הלבן שיחה ישירה עם ראשי החסידויות סאטמר, חב"ד, באבוב וויז'ניץ, ובעקבותיה נסגרו כל המוסדות של החסידויות השונות בארצות הברית, ובד בבד, לאור קצב ההדבקה הגבוה,¹⁷ החמירו מנהיגי החצרות הללו את הנחיותיהם ואלו חלחו גם אל הקהילות בישראל.¹⁸ כך, למרות שבשלב הראשון מנהיגי החצרות הללו נקטו קו שמרני ולא נטו לאמץ את הנחיות משרד הבריאות, בשל חמרת המגפה בארצות הברית, אימצו מנהיגי קהילות חסידיות אלו בישראל אמצעי זהירות ופסיקות הלכה התואמות את הנחיות משרד הבריאות.

באיחור ניכר, מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל, שבה חברים אדמו"רי החצרות החסידיות המרכזיות, פרסמה ב'24 במרץ קריאה לציבור "שיעשה כל אחד את ההשתדלות המתבקשת, ולשמור על ההוראות הניתנות מצד גורמי הבריאות והרפואה, ולא לקהל באלו ראש חלילה".¹⁹

העדה החרדית, הפלג הירושלמי והשוליים הסוררים

כמה קבוצות חרדיות מסרבות גם בחלוף חודש מהתפרצות המגפה לציית להנחיות הרשויות, מכמה סיבות: לעומתיות כלפי רשויות המדינה, התפיסה שלפיה המדינה

15 משה ויסברג, "החסידות הגדולה בישראל סגרה את בית המדרש", **בחדרי חרדים**, 18.03.2020.

16 מערכת, "חוסו על נפשותיהם: בנו של ר' לוי גולדשטיין בפניה לאנ"ש", **חב"ד אינפו**, 17.03.2020.

17 Jeremy Sharon, "Satmar Rebbe of Kiryas Yoel Diagnosed with Coronavirus," *Jerusalem Post*, 21.03.2020; Reuvain Borchardt, "Over 100 Positive Coronavirus Tests in Boro Park and Williamsburg: 'Likely Hundreds' of Cases in Crown Heights," *Hamodia*, 17.03.2020

18 Omri Nahmias and Jeremy Sharon, "Hassidic Leaders in NY Shut Down Institutions After Call with White House," *Jerusalem Post*, 18.03.2020

19 [מועצת גדולי התורה בקריאה מיוחדת לציבור.](#)

פוגעת בחיי הדת שלהם ללא הצדקה; והפגנת עצמאות ביחס להנחיות של שאר הרבנים החרדים. את הקבוצות הללו מובילים "העדה החרדית" והפלג הירושלמי.

העדה החרדית היא קבוצה חרדית-ירושלמית ותיקה ומתבדלת. שיעורה הוא רק כ-5% מכלל החרדים בישראל, אבל יש לה השפעה לא מבוטלת על העולם החרדי בכללותו. בעת פרסום הנחיות משרד הבריאות לסגר, העדה הייתה מבין הקבוצות הסוררות שסירבו לקיים את הנחיות המדינה בנוגע לסגירת מוסדות הלימוד ואיסור ההתקהלות. ב־15 במרץ הסכים בית הדין של העדה לצמצם במעט את הפעילויות של המוסדות, אך מבלי לבטל לימודים ומבלי לציית להנחיות של משרד הבריאות.²⁰ קריאות ראשי העדה החרדית מאותו היום להרבות בלימוד תורה ותפילה בחבורה כדרך התמודדות יהודית בעת משבר, המחישו את חוסר ההבנה המוחלט של הסיכונים שבמגפה. רק ב־23 במרץ פרסם ראש העדה הרב אברהם שטיינבורך, בלחץ עסקנים, מכתב הקורא לציות מלא לכללי הסגר.²¹

"הפלג הירושלמי" הוא קבוצה חרדית-ליטאית קיצונית המהווה כ-5% מכלל הקהילה החרדית. בשבוע של 29 במרץ, שבועיים לאחר הנחיות הסגר הראשונות, המשיכו בני הקהילה להתפלל בציבור²² ולהפעיל מוסדות לימוד,²³ תוך כדי אימוץ רטוריקה אנטי-צינונית מובהקת.²⁴ במוצאי שבת 28 במרץ נצפו מאות מבני הקהילה משתתפים בהלוויה של אחד מרבניה בבני ברק, אגב הפרה בוטה של הנחיות ואי-ציות לכוחות המשטרה שנכחו במקום בזמן אמת.²⁵ למרות האמור, ב־29 במרץ הסכימו רבני הקהילה לפרסם מכתב הקורא לסגור מוסדות ולשמור על הריחוק החברתי. המכתב מנוסח כהנחיות עצמאיות שאינן קשורות להנחיות המדינה, תוך כדי הדגשה שהמגפה כבר פגעה ביהודים חרדים רבים, בארץ ובחו"ל.²⁶ כלומר, גם במקרה זה המודעות למצב הקהילות החרדיות בחו"ל השפיעה על הנכונות של קהילה מתבדלת בישראל לנקוט אמצעי זהירות. עם זאת, ב־6 באפריל פרסם הרב אשר דויטש, ממנהיגי הפלג הירושלמי, מכתב ביקורתי כלפי הנחיות הרשויות וקרא

20 יוחם שמואליביץ, "מושב חירום של בד"צ העדה החרדית בנוגע ל'קורונה'", *לדעת*, 15.03.2020.

21 חנני ברייטקופף, "מכתב הרופא שגרם לשינוי בדעת הראב"ד הגר"מ שטרנבוך", *כינר השבת*, 23.03.2020.

22 מאמר מערכת, "7 מתפללים של 'הפלג' עוכבו בבית כנסת במודיעין עילית", *כינר השבת*, 29.03.2020.

23 דוד הכהן, "תיעוד: המשטרה פשטה על הת"ת של 'הפלג הירושלמי'", *כינר השבת*, 28.03.2020.

24 אבי רבינא, "משגיח מ'הפלג' נגד סגירת הישיבות: 'כפירה'", *כינר השבת*, 19.03.2020.

25 יקי אדמקר, "בניגוד להוראות משרד הבריאות: מאות השתתפו בהלוויית רב בבני ברק", *וואלה חדשות*, 29.03.2020.

26 שאול כהנא, "רבני 'הפלג': להמשיך כרגיל, אך 'להישמר מאוד'", *כינר השבת*, 29.03.2020.

לציבור לשוב ולהתפלל במניין. מכתב זה זכה לביקורת בתוך הפלג ולמעשה הבלית שגם הפלג אינו מונהג על ידי הנהגה ריכוזית.²⁷

קבוצות שוליות עוד יותר ובעלות אופי אנרכיסטי מסרבות בתוקף לציית להנחיות עד היום. המרכזית שבהן היא קבוצת החסידים של הרב ברלנד, אך מדובר גם בחצרות חסידים אנטי־ציונים משכונת מאה שערים ובית שמש.²⁸ ספק אם ניתן להגיע להבנות הדדיות עם קבוצות אלו, ללא הפעלת כוח משטרתי נגדם. קבוצות אלו מהוות סכנה ישירה בראש ובראשונה לרוב הציבור החרדי, החי בעל כורחו בשכונות עימן. בהיעדר משילות מצד הרשויות, חוגים קיצונים אלה ימשיכו להתנהל כרגיל ולסכן באופן ישיר את האוכלוסייה הישראלית, ובפרט את שכניהם החרדים המקפידים על כללי הסגר.

את השונות בתגובות של רבנים המשתייכים לזרמים שונים בקהילה החרדית ניתן להסביר על שני צירים: האחד, יחס שונה של רבני ובני הקהילות הללו למדינת ישראל ולמוסדותיה, ולכן גם להנחיות של גורמי המדינה בעניין הקורונה; השני, היחס השונה לשגרת החיים הדתית־חרדית ולחשש מפני הפרתה אפילו כשמדובר בסיכון בריאותי.

רבני הזרם החרדי־ספרדי, שחלק ניכר מהם משמשים בתפקידים רבניים רשמיים כרבני עיר או כדיינים ויחסם למדינה ולמוסדותיה אינו חשדני, נטו לסמוך את ידיהם באופן מלא על הנחיות משרד הבריאות מייד עם פרסומן. אפשר להניח כי הקל עליהם גם היחס השונה למחויבות הטוטלית לאורח החיים החרדי שלהם ושל בני קהילותיהם.

לעומתם, מנהיגי החרדים הליטאים והחסידים, שיחסם למדינה מסויג והנחיות של גורמים רשמיים שיש בהן כדי לפגוע באופן משמעותי באורח החיים הדתי שלהם נתפסות כאיום אפשרי עליו, נטו שלא לאמץ את ההנחיות בשלבים הראשונים ועשו זאת רק כאשר הומחש להם באופן ברור הסיכון הבריאותי הנובע מאי־ציות להנחיות.

בני העדה החרדית ואנשי הפלג הירושלמי, שהתנכרות למדינה ולמוסדותיה מצד אחד, ודבקות באורח חיים חרדי קיצוני מצד שני, מאפיינים אותם גם דרך שגרה, מסרבים לציית באופן מלא להנחיות המדינה גם בעיצומו של המשבר. ככל שרבוניהם מאמצים את הנחיות משרד הבריאות, הם עושים זאת באופן מסויג, מתוך התעלמות

27 מאמר מערכת, "מחלוקת בין האחים: 'אסור' להתפלל במניין", ניכר השבת, 07.04.2020.

28 אור רביד, יאיר שרקי, משה נוסבאום, "ההפקרות - והמרדף: האכיפה הבררנית של הגבלות התנועה", N12 חדשות, 29.03.2020.

מחלק מההנחיות וקיום מניינים והלוויות שחורגות מהן. וכל זאת תוך כדי המשך המחאה, האלימה לעיתים, נגד ניסיונות אכיפה של ההנחיות על ידי המשטרה.

ב. הציונות הדתית ומשבר הקורונה

בציונות הדתית הציות להנחיות המדינה היה מלא, ורבני הציונות הדתית קראו לבני קהילותיהם לציית במלואן להנחיות משרד הבריאות גם כשאלו פגעו בחיים הדתיים. כך, רוב מכריע של הישיבות ומוסדות החינוך הדתיים לאומיות סגרו את דלתותיהם לאחר ההנחיות מ־14 במרץ.²⁹ יוצאת מן הכלל הייתה ישיבת הר המור, ספינת הדגל של העולם החרדי³⁰ לי, שניסתה להמשיך את פעילותה מתוך הקפדה על הנחיות הממשלה. הישיבה נסגרה יומיים לאחר מכן, מתוך הבנה שלא ניתן להקפיד על ההנחיות ולהמשיך את הפעילות הישיבתית.³⁰

רבנים בציונות הדתית נרתמו גם לתת תרגום הלכתי לשאלות השעה הנוגעות להתנהלות המדינתית.³¹ ארגון רבני "צהר" פרסם מאגר מידע ייחודי בנוף האורתודוקסי, הישראלי ושינוי-ישראלי, המציע דיון אתי-הלכתי בסוגיות אזרחיות מובהקות שנוות למשבר הקורונה. לצד שאלות הלכתיות שכיחות יותר על טבילה במקווה ותפילה, דנים הרבנים בהתנהגות האזרחית הראויה בנוגע לציות לרשויות, לדיווח על הפרת חובת הבידוד, להתנגשות ערכים בין מצוות "כיבוד אב ואם" להפרת סגר וכדומה. יצוין כי בניגוד להוראות (המאוחרות) שהגיעו מרבנים חרדים על חובת דיווח על מי שמפירים את הבידוד וכדומה, הדגש בקרב רבני צהר אינו הלכתי גרידא, אלא אתי ואזרחי גם יחד. אתר זה משקף יותר מכל את שיווי המשקל בין הרכיב הדתי לרכיב הישראלי בזהות הציונות הדתית.³²

ג. הרבנות הראשית ומשבר הקורונה

המשבר שבו נתונה מדינת ישראל יכול היה להיות שעתם היפה של הרבנים הראשיים. כמי שעומדים בראש מערכת מדינתית שייעודה הוא גם הנהגה רוחנית והלכתית, הם יכלו לגלות מנהיגות בשני ההיבטים הללו ולפעול אל מול הציבור החרדי, הדתי

29 אריה יואלי, "בעקבות הקורונה: הישיבות הסרוגות נסגרות", **סרוגים**, 14.03.2020.

30 גיא עזרא, "בקול חנוק: הרב שטרנברג הודיע על סגירת הישיבה", **סרוגים**, 16.03.2020.

31 [סערת הקורונה: כל התוכן מבית צהר לאתיקה](#).

32 תמר הרמן, גלעד בארי, אלה הלר, חנן כהן, יובל לבל, חנן מוזס, קלמן נוימן, **דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014.

והמסורתי במטרה לחזק ציבור זה וגם לתת פתרונות הלכתיים משמעותיים לעת כזו. הרבנים הראשיים יכלו גם להניע ארגון מפעלי סיוע, לקרוא לעזרה הדדית, למנף את מעמדם לסיוע לממשלה אל מול פוסקים סוררים ולהפוך גורם משפיע על ההתנהלות האזרחית.

בפועל, ככלל, פעלו הרבנים הראשיים באופן תגובתי. בהנחיותיהם הם רק דבררו בשפה דתית את שורת הדין של הנחיות משרד הבריאות, ובחלק מהנחיות, בעיקר אלו של הרב לאו, השפה היא דווקנית ומשתמע ממנה חוסר נחת מההנחיות.³³ הרבנים הראשיים, בחלק מהמקרים יחד עם מועצת הרבנות הראשית, יצאו חוצץ נגד פסיקות אגב משבר הקורונה שעל פי תפיסתם היו מקילות. בהקשר זה בלטה התגובה החריפה של הרבנות הראשית לפסיקתו של הרב אמסלם שניתן לאפשר בתנאים מסוימים טבילת נשים באמבטיה.³⁴ כך גם הגינוי של חלק מחברי מועצת הרבנות הראשית לתשובתו המקילה בדיני הרחקות של הרב שפרבר.³⁵ לגינוי רבני חד־משמעי זכתה גם פסיקתם של רבני המזרח שהתירו לקיים את ליל הסדר באמצעות תוכנת זום.³⁶

לעומת תגובות מהירות וחד־משמעיות אלו לפסקי הלכה שנראו להם מקילים בסוגיות הלכתיות שונות, בלטה שתיקתם של הרבנות הראשית אל מול פסקי הלכה של רבנים חרדים שהקלו ראש עד מאוד ב"ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", כלומר בסיכון הבריאותי שיצרת המגפה. כאמור לעיל, אף שבמשך השבועות החולפים פסקו רבנים מרכזיים פסיקות הלכה שנוגדות באופן חד־משמעי את הנחיות הגורמים הרשמיים, קולם של הרבנים הראשיים נאלם דום בהקשר זה. אל מול פסיקות מסכנות חיים, הם לא פעלו להוציא פסק הלכה או קריאה שמגנה את פסקי ההלכה הללו.

גם במישור הרוחני נראה שתרומתם הציבורית של הרבנים הראשיים דלה. מעבר להצטרפות לקריאה, יחד עם רבנים רבים אחרים בארץ ובעולם, ליום תפילה וצום בערב ראש חודש ניסן,³⁷ קולם אינו בולט. עד כה לא יזמו הרבנים הראשיים, המופקדים על מערך המונוה מאות רבנים ברחבי הארץ, פעולות שיש בהן לתת מענה רוחני או הלכתי לאלו המבקשים אותו בימים של משבר קשה.

33 הרבנות הראשית לישראל, [ניף הקורונה: הנחיות הרבנות והרבנים הראשים לישראל](#), 22.03.2020.

34 גיא עזרא, ["דברי שקר": הרבנים הראשיים במכתב הבהרה](#), **סרוגים**, 17.03.2020.

35 גיא עזרא, ["עשרות רבנים ורבניות נגד הפסק של הרב שפרבר"](#), **סרוגים**, 22.03.2020.

36 אריק בנדר, ["הרבנים הראשיים לישראל פסקו: אסור להשתמש ב'זום' בליל הסדר"](#), **מעריב**, 31.03.2020.

37 [הרבנות הראשית לישראל, תפילה וצום עולמי](#), 23.03.2020.

כפי שהדברים נראים כעת, המשבר לא תם. בפני מדינת ישראל, ובוודאי בפני הממשלה, עומדים אתגרים משמעותיים. לרבנים הראשיים, ולגוף שבראשו הם עומדים עדיין יכול להיות מקום משמעותי - בייזום ודחיפה של פעולות חסד, בתפיסת מקום מרכזי יותר בהנהגה עבור אלו שמבקשים נחמה ביהדות, ובקבלת פסיקות הלכתיות שיקלו ככל האפשר על שומרי מצוות ויאפשרו להם לצלוח את התקופה הזו באופן סביר.

ד. תגובות למשבר הקורונה ביהדות העולם

הנתונים המצטברים ממדינות שבהן חיים הריכוזים היהודיים הגדולים בעולם: ניו יורק וארצות הברית בכללה, צרפת ואנגליה, מראים כי למרבה הצער, המשבר הנוכחי הוא במידה לא מבוססת "משבר יהודי", שכן שיעור התחלואה והתמותה בקרב יהודים, לפחות עד כה, גדול בעשרות ואף מאות אחוזים משיעורם היחסי של היהודים באוכלוסייה.³⁸ משכך, מראשיתו, המשבר מעמיד אתגר משמעותי בפני מנהיגי רבני הקהילות היהודיות בעולם. להלן נסקור בקצרה את תגובותיהם של מנהיגי הזרמים השונים למשבר. ככלל, נראה שתגובת ההנהגה הרוחנית של הקהילות היהודיות המרכזיות בחו"ל הייתה מהירה ונחושה יותר מזו של עמיתיהם בישראל.

הקהילה האורתודוקסית מודרנית בארצות הברית

בני הזרם האורתודוקסי-מודרני בארצות הברית נותנים משקל רב להלכה, ולכן סגירת בתי כנסת ומרכזים קהילתיים תלויה בהטלת צו מצד הרשויות או בהחלטה מצד ההנהגה הרבנית. כפי שנראה, בדומה לזרמים הלא-אורתודוקסיים, גם הזרם האורתודוקסי-מודרני הקדים לרוב את הרשויות והחליט לסגור חלק ממוסדותיו באופן עצמאי, בעיקר באזור ניו ג'רזי וניו יורק, שבו נדבקו יהודים רבים בנגיף הקורונה בתחילת מרץ.

הרבנים החלוצים שדרשו את סגירת מוסדותיהם היו רבני ברנ (ניו ג'רזי), ב־12 במרץ.³⁹ הצטרפו אליהם רבני קהילות אחרות באזור ניו יורק,⁴⁰ במקביל, ארגון הגג

³⁸ ["Fear and Frustration Rise as Virus Spikes in Jewish Enclaves,"](#) *NYTimes*, 8.4.2020; Cnaan Liphshiz, [Jews are Vastly Overrepresented in Coronavirus Deaths in the UK: Here are Some Theories why,](#) *Jewish Telegraphic Agency*, 30.3.2020

³⁹ TOI Staff, ["Rabbis Order Synagogues Closed in New Jersey County to Stem Virus Spread,"](#) *The Times of Israel*, 12.03.2020

⁴⁰ David Israel, ["Manhattan Synagogues Close Doors for Fear of Spreading Coronavirus,"](#) *Jewish Press*, 13.03.2020; Jeff Bessen, ["Five Towns Orthodox Shuls are Closed Because of Coronavirus,"](#) *Lihereald*, 13.02.2020

The Rabbinical Council of America – של הרבנים האורתודוקסים־מודרניים, RCA, הצטרף לקריאה לסגור כל מרכז קהילתי וכל בית הכנסת שבהם קיים חשש קל להידבקות, ואף הדגיש שיש לנהוג בזהירות יתרה ולפעול כך גם כאשר הרשויות טרם קבעו הנחיות להרחקות חברתיות.⁴¹ ב־16 במרץ, בהתייעצות עם הרב הרשל שכטר והרב מרדכי ווילינג, מבכירי הרבנים של הזרם האורתודוקסי־מודרני, הורה ה־Orthodox Union, ארגון אורתודוקסי שמרן יותר, לסגור את כלל בתי הכנסת במדינה, לדחות את מסיבות הבר ובת המצווה ולצמצם השתתפות ככל הניתן בטקסים דתיים אחרים (חתונות, הלוויות, ברית מילה וכו'). למרות זאת, בסוף מרץ רוב המקוואות של הקהילות האורתודוקסיות־מודרניות נשארו פתוחים לטבילת נשים, אך נכתבו הנחיות בנוגע להיגיינה הנדרשת, וחלקם עברו למתכונת של זימון תורים מראש.⁴²

הקהילה החרדית בארצות הברית

כמה ימים לאחר הסגירה המסיבית של מוסדות אורתודוקסים־מודרניים, גם הקהילה החרדית החלה בצעדים לסגירת מוסדותיה. ב־15 במרץ פרסמה אגודת ישראל באמריקה הודעה קצרה שבה טענה כי יש לשקול סגירת מוסדות דתיים, אך מבלי לחייב זאת.⁴³ ב־17 במרץ, הנהגת קהילת לייקווד, מבין הקהילות החרדיות הגדולות והחשובות בארצות הברית, פרסמה גם היא שורה של הנחיות נוקשות כדי לצמצם אינטראקציות חברתיות, אך מבלי לבטל כליל את פעילות בתי הכנסת.⁴⁴ יום לאחר מכן, ב־17 במרץ, הרב דוד קאהן, מבכירי הפוסקים החרדים־ליטאים בארצות הברית, פרסם פסק תקיף שבו אסר כליל להתפלל במניין ולהתכנס בישיבות.⁴⁵

היהדות החרדית מפעילה ישיבות אחדות ורשת בתי ספר גדולים ברחבי המדינה, ובהתאם להשקפת עולמה רואה חשיבות רבה בלימוד תורה. למרות זאת, הישיבות סגרו גם הן את דלתותיהן. תחילה, ב־12 במרץ, ישיבת "נר ישראל" מבולטימור,

The Rabbinical Council of America - RCA, ["Guidance for Shuls and Communities from the RCA and the OU,"](#) 13.03.2020

[Orthodox Union, Orthodox Union Guidance Regarding COVID-19,](#) message from 11.03.2020; 42
Riverdale Mikvah, [Guidance from Adar 6780](#)

Agudath Israel of America, [Coronavirus: Urgent update](#) 43

The Lakewood Scoop, ["Urgent Plea from the Rabbonim in Lakewood, Local Physicians and Hatzolah of Central Jersey,"](#) 17.03.2020 44

Matzav, ["Hagaon Rav Dovid Cohen Issues P'sak Against Davening B'tzibbur During Coronavirus Crisis, Calls it 'Cheftza Shel Aveirah' and 'Atzas Hayeritzer,'"](#) 18.03.2020 45

המשויכת לחרדיות המתונה, סיימה את פעולותיה. למחרת הודיעה הישיבה לצעירים, "דרכי תורה", שהיא תעצור את פעולותיה.⁴⁶ מנגד, ראשי רשת בתי הספר החרדיים "תורה ומסורה" קראו להמשיך את הפעילות כסדרה בכל מוסדות הרשת.⁴⁷ ב־16 במרץ, הרשויות של ניו ג'רזי החליטו לסגור את מוסדות הלימוד שנתרו פתוחים עד כה, כולל הישיבות. בעקבות זאת, ישיבת לייקווד סגרה את דלתותיה ב־17 במרץ, וכך גם שאר הישיבות מאזור ניו יורק.⁴⁸

גם בארצות הברית היה העולם החסידי האחרון לנקוט צעדים משמעותיים לצמצום התקהלויות בבתי כנסת ומוסדות דת אחרים. כאמור, ב־17 במרץ קיימו גורמים בבית הלבן שיחה ישירה עם ראשי החסידויות סטמאר, חב"ד, באבוב וויז'ניץ, ובעקבותיה נסגרו כל המוסדות של החסידויות השונות.⁴⁹ בד בבד, קצב ההידבקות טיפס במהירות רבה בקרב קהילות אלו וגם ההנהגה התורנית נפגעה,⁵⁰ דבר אשר הוביל להחמרת הנהלים הפנים־קהילתיים. עם זאת, המקוואות לנשים מוסיפים לפעול ברוב ככל הקהילות החרדיות בארצות הברית.

הקהילות הרפורמיות והקונסרבטיביות בארצות הברית

שתי תנועות אלו, המייצגות את רוב היהודים בארצות הברית, הגיבו במהירות לפרוץ המגפה, וכך פעלו גם כן רוב הקהילות המשתייכות לתנועות אלו. מטבע אופיין הפחות־הלכתי, רבני התנועות הפרוגרסיביות לא התבקשו לחוות את דעתם בנוגע לציות להנחיות וענו לשאלות הלכתיות מעטות. עם זאת, בתנועות אלו הייתה פריחה רעיונית בכל הקשור להמשך חיי הקהילה בתקופת הסגר וליצירתיות דתית ורוחנית בעת הזאת. על אלה נרחיב מעט בהמשך.

הנהלת ה־Hebrew Union College, בית המדרש לרבנים של התנועה הרפורמית בארצות הברית, התייחסה לראשונה למגפת הקורונה ב־27 בפברואר 2020 ופרסמה

Hamodia, "[Yeshiva Darchei Torah Closing; Area Shuls Likely to Close.](#)" 13.03.2020 46

The Yeshiva World, "[Torah Umesorah Vaad Roshei Yeshiva Say Yeshivas Should Remain Open.](#)" 12.03.2020 47

The Yeshiva World, "[NJ: All Schools – Including Yeshivos – To Close On Wednesday.](#)" 16.03.2020 48

Omri Nahmias and Jeremy Sharon, "[Hassidic Leaders in NY Shut Down Institutions After Call with White House.](#)" *Jerusalem Post*, 18.03.2020 49

Jeremy Sharon, "[Satmar Rebbe of Kiryas Yoel Diagnosed with Coronavirus.](#)" *Jerusalem Post*, 21.03.2020; Reuvain Borchardt, "[Over 100 Positive Coronavirus Tests in Boro Park and Williamsburg; 'Likely Hundreds' of Cases in Crown Heights.](#)" *Hamodia*, 17.03.2020

ואזרה לציבור, בפרט לנוסעים ברחבי העולם.⁵¹ ב־10 במרץ 2020 הוחלט לעבור למתכונת של לימודים מקוונים בקמפוס של ניו יורק, אך הקמפוסים של לוס אנג'לס וירושלים המשיכו לפעול כרגיל.⁵² חמישה ימים לאחר מכן, ב־15 במרץ, נסגרו שלושת הקמפוסים והוחלט להמשיך את הפעילות באופן מקוון.⁵³ מבלי לכתוב הנחיות מפורשות, ה־CCAR, ארגון הגג של הרבנים הרפורמים בארצות הברית, הוציא ב־12 במרץ 2020 מכתב עידוד ותמיכה לקהילות ולעולם.⁵⁴ מרגע זה, קהילות החלו בהדרגה לסגור את דלתותיהן ולעבור לפעילות מקוונות.

הנהלת ה־Jewish Theological Seminary, בית המדרש לרבנים של התנועה בניו יורק, התייחסה לראשונה למשבר הקורונה ב־4 במרץ 2020. כמה ימים לאחר מכן, ב־9 במרץ 2020, הוחלט לעצור את הלימודים בשל חשיפה של חלק מהעמיתים לנשאי הנגיף.⁵⁵ בשלב זה, המניין היומי של בית המדרש המשיך להתכנס, אך שבוע לאחר מכן הוא הפך למקוון. בד בבד, ארגון הגג של הרבנים הקונסרבטיבים בצפון אמריקה, ה־Rabbinical Assembly, פרסם הדרכות הלכתיות עבור הרבנים, המחנכים ומובילי הקהילות, שהחלו לעבור למתכונת מקוונת.⁵⁶

יהדות ארצות הברית מאופיינת בריבוי הזרמים היהודיים ובהיעדר סמכות ריכוזית. גם בארצות הברית ניתן לראות קשר שלילי ברור בין מהירות התגובה לבין שמרנות דתית – התנועות היהודיות הפרוגרסיביות היו הראשונות שסגרו את מוסדותיהן בימים הקריטיים של תחילת המגפה, בעוד מוסדות חרדיים אחדים לא סגרו עד שהוטל עליהם צו מהרשויות. תגובה איטית זו אינה מעידה בהכרח על זלזול בבריאות הציבור, אלא בעיקר על פגיעה עמוקה יותר בחיי הקהילה של הקבוצות השמרניות יותר, הרואות בלימוד התורה המשותף ותפילה בציבור ערכים מכוונים וציוויים דתיים מרכזיים. מסיבה זו, ייתכן שההנהגה הדתית האורתודוקסית עדיין מתמהמהת בנוגע לסגירת המקוואות, כיוון שסגירה זו פירושה גזירת בדידות פיזית מוחלטת גם בתוך הבתים, בין בני הזוג.

[Hebrew Union College, Message from the President](#), 27.02.2020 51
Hebrew Union College, ["Important Updates on Campus Status, Classes, Travel."](#) 10.03.2020 52
Hebrew Union College, ["Communication from President Andrew Rehfeld, Ph.D."](#) 15.03.2020 53
Central Conference of American Rabbis, ["CCAR Responds to the Covid-19 Pandemic."](#) 12.03.2020 54
Jewish Theological Seminary, ["Community Message from Chancellor Eisen: March 18,"](#) 2020 55
The Rabbinical Assembly, [Resources for Navigating Your Community through Coronavirus](#), 13.3.2020 56

י ה ו ד י צ ר פ ת

צרפת היא המרכז היהודי השלישי בגודלו בעולם, והקהילה מונה בה כ־400,000 נפשות. רוב בתי הכנסת ומוסדות הדת שייכים לארגון גג אורתודוקסי הנקרא קונסיסטואר (Consistoire), שמחולק לפי מחוזות. לצד הקונסיסטוארים השונים מתקיימות גם קהילות יהודיות רפורמיות, מסורתיות וחרדיות. החוק הצרפתי אוסר לערוך סקרים או סטטיסטיקות שמבוססות על אמונה דתית או מוצא אתני, כך שלא ניתן לדעת כמה יהודים נפטרו עד כה, אבל ההערכה היא שהקהילה היהודית נגועה יותר מחלקה היחסי באוכלוסייה.

נכון לסוף חודש מרץ לא הצליחו מנהיגי הקונסיסטואר לפעול באופן אחיד, וקיימות הנחיות שונות, ולפעמים סותרות, לפי אזורים ובין ההנהגה המינהלית להנהגה הדתית. בשטרסבורג, מרכז יהודי חשוב בצפון־מזרח צרפת, דיין הקונסיסטואר מיכאל סמרלה אימץ מאמצע מרץ קו מחמיר ודרש את סגירת כלל מוסדות הקהילה, כולל המקוואות, הן לנשים והן לגברים. הקונסיסטואר של מרסיי אימץ הנחיות דומות ב־15 במרץ. באזור מרסיי, שבדרום צרפת, נסגרו המוסדות היהודיים בשבוע השלישי של חודש מרץ אך המקוואות נשארו פתוחים, חרף הניסיון של כמה מנהיגים ורופאים לסגור אותם. בפריז, שם מתגוררים מרבית יהודי צרפת, שלח הקונסיסטואר הנחיות בסיסיות ב־15 במרץ, אך מבלי לסגור או לצמצם את הפעילות של שום מוסד יהודי.⁵⁷ ב־18 במרץ, רבה הראשי של צרפת, חיים קורסיה, החליט על סגירת מוסדות הקהילה ברחבי הארץ, אך מבלי לסגור את המקוואות.⁵⁸ לאחר פולמוס ער בין רבני הקהילה, פרסם הרב הראשי לצרפת ב־26 במרץ הנחיה לסגור כל המקוואות השייכים לקונסיסטואר.⁵⁹ המקוואות של קהילות חרדיות אחדות נשארו פתוחים.

י ה ו ד י ב ר י ט נ י ה

הקהילה היהודית בבריטניה מונה 250,000 נפשות, כ־0.3% מכלל האוכלוסייה, אך בסוף מרץ אחוז היהודים שמתו מהנגיף היה גדול פי שבעה משיעורם באוכלוסייה.⁶⁰

Consistoire Israélite de Paris, "[Coronavirus: Communiqué Important](#)," 04.03.2020 57

Consistoire Israélite de Paris, "[Haïm Korsia annonce la fermeture temporaire des synagogues](#)," 18.03.2020 58

Consistoire de France, "[Fermeture nationale des mikvaot](#)," 26.03.2020 59

Liphshiz, [לעיל הערה 38](#). 60

ההתפשטות המהירה של הנגיף בקרב בני הקהילה גרמה לרב הראשי אפרים מירוויס לסגור את כלל בתי הכנסת של המדינה ב־17 במרץ, כשבוע לפני שהחליטו הרשויות לסגור מוסדות ציבוריים ולקבוע הרחקות חברתיות.⁶¹ בדומה לישראל ולארצות הברית, גם בבריטניה ישנה קורלציה חיובית בין מידת השמרנות הדתית להתפשטות הקורונה, והקהילה החרדית היא הנגועה ביותר. בעקבות זאת, התאחדות קהילות החרדים, ארגון הגג של היהדות החרדית הבריטית, פרסמה הנחיות הלכתיות לשמירה על כללי ההרחקות החברתיות, ובין היתר שורה של הקלות לקראת חג הפסח.⁶² התנועה הרפורמית והתנועה המסורתית בבריטניה סגרו גם הן את מוסדותיהן ופרסמו הנחיות בנוגע להמשך הפעילויות בכלל,⁶³ ולחג הפסח בפרט.⁶⁴

במקביל להתפשטות המגפה, ניהלה הקהילה מאבק פוליטי יחד עם הקהילה המוסלמית נגד הניסיון לתקן תקנה המחייבת את שרפת הגופות של המתים מהנגיף, דבר המנוגד להלכה היהודית והמוסלמית כאחד. ב־23 במרץ תוקנה ההצעה כך שהיא לא תחול על מי שרואה בשרפת הגופות פגיעה באמונתו הדתית.⁶⁵

ניתוח שיח: פיקוח נפש, דינא דמלכותא או רדיפת הרשויות?

כאמור, בסופו של דבר רוב מוחלט של הרבנים בישראל ובחו"ל יישרו קו עם הנחיות הרשויות והורו להפסיק את פעילות בתי הספר, הישיבות וגם בתי הכנסת והתפילות במניין. עבור יהודים שרגילים כי ליבת קיום המצוות היומית נעשית בקהילה מדובר בשבר גדול. בפסיקתם באשר לצורך לציית להנחיות הרשויות באשר לבידוד החברתי נקטו רבנים מטבע הדברים בשפה הלכתית. ניתוח ההצהרות של מנהיגים בולטים מראה הבדלים ניכרים בהנמקות ההלכתיות בין רבנים ממגזרים שונים ובין רבנים מישראל ומחו"ל. ניתן להצביע על שתי הנמקות מרכזיות: פסיקה על בסיס העיקרון של הצלת חיי אדם – "פיקוח נפש"; ופסיקה המדגישה את חובת הציות להנחיות המדינה – "דינא דמלכותא".

Aaron Bandler, ["UK Chief Rabbi Announces Closure of Synagogues in Response to Coronavirus."](#) *Jewish Journal*, 18.03.2020 61

[מסמך ההנחיות לפסח](#), התאחדות קהילות החרדים. 62

U.K. Reform Judaism, [Covid-19 Informations](#); Masorti Judaim, [Community Content During Covid-19](#) 63

New London Synagogue, [Kashrut for Pesach 5780](#) 64

Matt Hancock, ["Emergency Coronavirus Legislation Altered After Muslim and Jewish Communities Raise Concern Over Forced Cremation."](#) *The Telegraph*, 23.03.2020 65

א. פיקוח נפש

"פיקוח נפש" הוא מושג הלכתי המתיר לעבור על איסורי תורה דוגמת חילול שבת במטרה להציל חיי אדם. הכלל הוא שאפילו ספק פיקוח נפש דוחה איסורי תורה רבים.⁶⁶ עבור הרבנים אשר עשו שימוש בהנמקה הלכתית זו, המשמעות היא שישנה הצדקה הלכתית, ואולי אף חובה, לדחות קיום מצוות דוגמת תפילה במניין, לימוד תורה, טבילה ועוד כאשר מדובר בהצלת נפשות. רטוריקת ה"פיקוח נפש" בלטה בשתי קהילות שונות זו מזו ובסיטואציות הפוכות. בקרב הקהילה הדתית בחו"ל, השימוש בהנמקה זו אפשר להקדים את הרשויות ולסגור את מוסדות הדת כאשר הדבר עדיין לא היה בגדר חובה. בקרב הקהילה החרדית בישראל, ובפרט בחלקים המתבדלים ממנה, "פיקוח נפש" היה תירוץ אפוסטריורי לציית להנחיות המדינה, מבלי להודות בכך.

הקהילה האורתודוקסית-מודרנית בארצות הברית הייתה מהראשונות שהחליטה לסגור את מוסדותיה. קו זה היה גם כן תוצאה של עמדתו הברורה של הרב צבי שטרק, הפוסק הבכיר של הקהילה:

The mitzvah to safeguard and preserve life overrides all mitzvos haTorah. It is not a midat chasidut to ignore sakanat nefashot. On the contrary, it is expressly and strictly forbidden. In the words of the Ba'alei ha-Tosfot, "damav b'osho," such an individual is culpable for any loss of life that ensues.⁶⁷

לפי רטוריקה זו, כל נטילת סיכון לשם קיום מצווה כלשהי, בין שמדובר בתפילה במניין או בביקור חולים, מוגדרת כעוון חמור. הקהילה היהודית המרכזית בצרפת אימצה גם היא את השיח הזה בבואה לסגור את המקוואות.

לא רק האורתודוקסיה-מודרנית אימצה רטוריקה זו, גם פוסק חרדי אמריקאי בולט, הרב דוד קאהן מברוקלין, התבטא באופן דומה:

[בנוגע לקיום פעילויות דתיות ציבוריות] אין בזה מצווה הבאה בעבירה גרידא, אלא שהיא חפצא של עבירה ועצת היצר, שכמה פעמים בא בטלית של מצוה להסית לעשות עבירה.⁶⁸

66 שולחן ערוך, אורח חיים, ס' שנט.

67 The Jewish Link, ["An Open Letter from Dr. Daniel Berman and Rabbi Dr. Aaron Glatt and Psak Halacha from Rabbi Hershel Schachter, shlita."](#) 19.03.2020

68 Matzav, ["Read It: Hagaon Rav Dovid Cohen Issues P'sak Against Davening B'tzibbur During Coronavirus Crisis."](#) 18.03.2020

מילים חריפות אלו מתארות את ההתכנסות לצורך תפילה או לימוד תורה כאיסור דתי לכל דבר ועניין, כאשר המוטיבציה עצמה לקיים פרקטיקה דתית ציבורית נובעת מתפיסה מוטעית מיסודה, "עצת היצר [הרע]" העומדת נגד רצון התורה.

נציין שהוראת הרב דוד קאהן, שהובילה לסגירת כמה בתי כנסת ושיבות השייכות לעולם החרדי-ליטאי בארצות הברית, התפרסמה ימים ספורים לאחר שהתקבלה ההוראה ההפוכה ממנהיג העולם החרדי-ליטאי בישראל, הרב חיים קנייבסקי.⁶⁹ אף שהאיגרת אינה מתייחסת מפורשות לרב קנייבסקי ולקביעתו ש"ביטול תורה מסוכן יותר מקורונה", דברי הרב קאהן מבקרים אותו באופן כמעט גלוי. אומנם אין מדובר בקהילה חרדית אחת, אבל גם כך יש בכך סטייה לא אופיינית מהקו החרדי-ליטאי המקובל הרואה ברב קנייבסקי סמכות עליונה לכלל היהדות החרדית ברחבי העולם. במקרה הזה, גם הציות לגדול הדור הוא בעצם "עצת היצר", כיוון שהסכנה גבוהה מדי, לכל הפחות עבור הקהילה החרדית האמריקאית.

בישראל, השימוש בהנמקה של "פיקוח נפש" בא לאחר שכבר התקבלו ההנחיות מצד הרשויות, הפעם כצעד של הצדקה אפוסטריורית. כך למשל, העדה החרדית פרסמה שיש להקשיב להוראות הרופאים (תוך כדי התעלמות מכל רשות אזרחית ישראלית):

בעניין הוראות הרופאים, יש לשמור עליהם וחלילה לזלזל בחייו או בחיי אחרים, בענין שיש בו אף ספק ספיקא של פיקוח נפש לו או לזולתו, ואיסור חמור שלא להתחכם כנגד הוראות הרופאים, וחמירא סכנתא מאיסורא [חמורה הסכנה מן האיסור].⁷⁰

ב'29 במרץ, רבני "הפלג הירושלמי" יישרו קו עם הנחיות המדינה מבלי לנקוב בשמה, ובד בבד הדגישו כי -

מן הדין פשיטא שכל ירא ד' חייב להישמר מאוד ולהוסיף זהירות על המתחייב, ללא יוצא מן הכלל. וחלילה אם אינו עושה כן, ונשמר ככל יכולתו בכל כללי ההיגיינה וההרחקות, מלבד שהוא מפקיר נפשו ועובר על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", הרי הוא גם בחשש להיות פוגע בנפשות אחרים.⁷¹

69 יאיר שרקי, "ביטול התורה מסוכן יותר מהקורונה", **N12 חדשות**, 15.03.2020.

70 "מן המצר קראנו", מכתב העדה החרדית.

71 ראו שאול כהנא, "רבני 'הפלג': להמשיך כרגיל, אך 'להישמר מאוד'", **כיכר השבת**, 29.03.2020.

כלומר, עבור קהלים אלה, אימוץ רטוריקה זו הייתה אמצעי לאימוץ ההנחיות תוך כדי הפגנת עצמאות ואי־תלות ברשויות מצד ההנהגה.

ב. דינא דמלכותא

דינא דמלכותא דינא (דין המלכות, הוא הדין) הוא כלל הלכתי הנותן תוקף גם להחלטות של השלטונות הלא־יהודיים ומאפשר מידה רבה של פרגמטיזם הלכתי. רטוריקה זו מופיעה בקרב התנועות הלא־אורתודוקסיות בעלות זיקה הלכתית, למשל בהצהרה של התנועה המסורתית העולמית⁷² וגם בהצהרת מועצת הרבנים הליברלים האירופית, הקוראים כולם לציית להוראות בשם הדינא דמלכותא.⁷³

עבור הקהילות האורתודוקסיות מחוץ לישראל, רטוריקת דינא דמלכותא מנסה להתמודד עם איסורים שונים שמטילות רשויות אזרחיות כצעדים למניעת התפשטות המגפה. על פי כלל זה, ניתן לבטל מצוות פולחניות דוגמת תפילה במניין כאשר הרשויות מורות שלא להתקהל מסיבות בריאותיות. רטוריקת הדינא דמלכותא חדרה לשיח החרדי בחו"ל כהצדקה אפוסטריורית לקיום צו הרשויות ולסגירת מוסדות הלימוד. כך, בית המדרש הגבוה שבלייקווד, הישיבה החרדית הגדולה ביותר בחו"ל, סגרה את דלתותיה לאחר שחויבה לעשות זאת, אך רבניה פרסמו מכתב הקורא לציית לרשויות החוק.⁷⁴ חסידות סטמאר הקיצונית סגרה גם היא את מוסדותיה בטענת דינא דמלכותא.⁷⁵

המצב מורכב יותר בארץ, דווקא כאשר מדובר ברשויות אזרחיות יהודיות, שכן רוב ככל הפוסקים החרדים אינם מעלים על דעתם אפשרות של רשות יהודית חילונית שמתערבת בעולם ההלכתי.⁷⁶ לפיכך מעניינת במיוחד חוברת שהוציא הרב נהוראי

Mercar Olami, ["Conservative/Masorti Movement Statement on Gatherings and Communal Expectations of Leadership,"](#) 25.03.2020; כך גם בעיתון של יהדות סטמאר "לוח הציבור" מיום 24.3.2020, עמ' 13.

Kerem, [Conseil des rabbins libéraux francophones, Communiqué du 16 mars 2020 sur le Coronavirus](#) 73

Jewish Philosophy Place, ["\(Not\) Closing Haredi Yeshivot \(Letters Responding to Coronavirus\),"](#) 17.03.2020

75 המכתב פורסם בבלוג ["בעולמם של חרדים"](#), ב־25.03.2020.

76 מעבר לכך, קיימת גם מחלוקת עקרונית בשאלת תקפותו של העיקרון דינא דמלכותא דינא כשמדובר בשלטון יהודי. ישנם פוסקים הקובעים כי החובה ההלכתית הבסיסית לציית לחוקי המדינה נובעת מדין זה אבל פני הדברים שונים כאשר מדובר בחוק מדינתי שנוגד את ההלכה (הכתיבה על הנושא ענפה. ראו למשל שמואל הכהן וינגרטן, ["חוקי המדינה ותוקפם על פי ההלכה"](#), אתר צומת; נחום רקובר, ["דינא דמלכותא דינא וגדרין"](#), סיני סט (תשל"א); הרב שלמה שור, [דינא דמלכותא](#), ירושלים: דוד שלמה שור, תשע"ז.

יוסף אוחנה, דיין חרדי וראש מוסדות "שערי יוסף" בתל ציון, על אודות הקורונה בהלכה והחובה לציית להוראת הרשויות הישראליות. בין היתר, כותב אוחנה:

ואף על פי שלרוב הפוסקים אין דינא דמלכותא דינא בארץ ישראל [...] הדבר מוסכם וידוע שבזמן חירום יקבלו את ההחלטות של משרדי הממשלה, והרי זה כדין "נאמן עלי אבא, ונאמנים עלי ג' רועי בקר", שכל שקיבלו עליהם, הולכים על פיהם בין לחייב ובין לפטור. אמנם מקומות המתנהלים בכל עניניהם רק על פי הלכה, גם כאן צריכים להתדיין בפני בית דין יראים וכשרים, שידונו בכל מקרה לגופו כדינה של תורה.⁷⁷

על אף ההסתייגות בסוף הקטע, הרב אוחנה מנסה לתת לגיטימציה הלכתית רחבה להנחיות משרד הבריאות ולהחלטות ממשלה הנוגעות למגפת הקורונה. לדידו, סמכות זו מתבססת על נכונותו של הציבור (החרדי) לקבל את סמכות הרשויות, שמאחר שקיבלן - מחובתו גם לציית להנחיותיהן. המשמעות של תפיסה זו מרחיקת לכת מבחינת האדם החרדי, כפי שקובע הרב אוחנה במקום אחר, הפעם מתוך התייחסות לדין של "פיקוח נפש":

מחלת הקורונה שנתפשטה בעוונותינו הרבים בעולם כולו, וזהו בלי ספק זמן גדול המסוגל לגאולה, גבתה כיום את חייהם של אלפי בני אדם בעולם הכללי כולו. ובאשר על כן משרד הבריאות עם צוות רופאים, רופאים המתמחים במחלות נגיפיות, נתנו הוראות ברורות אשר הינן כמצילות חיים. ועל כן חייבים מדין תורתנו הקדושה לסור למשמעתם, והעובר על דבריהם, יש אומרים שעובר באיסור דאורייתא, ויש אומרים מדרבנן.⁷⁸

במצאות הלא שגרתית שיצר משבר הקורונה מצאו את עצמם רבנים בני כל הזרמים מתמודדים עם הצורך לתת, במסגרת פסיקת הלכה, הנחיות הנוגדות את ההלכה עצמה. המוצא הרווח מהמצר ההלכתי הזה הוא שימוש בהנמקה של פיקוח נפש, שביסודה נועדה לאפשר סטייה מן הדין. פיקוח נפש היה לכלי יחיד בידי הפוסקים אשר ניסו להגביל את ההתקלה לזמן קצר. פיקוח נפש הוא שימוש בהנמקה של פיקוח נפש, אשר ניסו להגביל את ההתקלה לזמן קצר. פיקוח נפש הוא שימוש בהנמקה של פיקוח נפש, אשר ניסו להגביל את ההתקלה לזמן קצר. פיקוח נפש הוא שימוש בהנמקה של פיקוח נפש, אשר ניסו להגביל את ההתקלה לזמן קצר.

77 הרב נהוראי יוסף אוחנה, **הקורונה בהלכה**, תל-ציון, 2020, עמ' 44.

78 שם, עמ' 5.

פוסקים רגילים להורות על ציות לשלטונות מכוח הנמקה זו. במקרים רבים, השימוש במונח זה היווה הצדקה בדיעבד לסגירת המוסדות. אף שפוסקים חרדים נוהגים שלא להשתמש במונח זה בנוגע למדינת ישראל, יצוין שרבנים בעלי יחס חיובי יותר לישראליות השתמשו לפעמים בשפה אזרחית מתונה של הקשבה לרשויות, אמן במוסדות וערבות הדדית בין החלקים השונים של החברה.

ג. רדיפת הרשויות

אף שרובו המוחלט של העולם החרדי, בארץ ובחו"ל, קיבל לכתחילה או בדיעבד את הנחיות הרשויות, קבוצות קיצוניות מעטות הפגינו חשדנות מוחלטת כלפי אותן רשויות ולפעמים אף קראו להתנגד באופן פומבי להנחיות הפוגעות באורח חיים הדתי. אף שמדובר במיעוט, אותן קהילות קיצוניות מתגוררות בתוך שכונות חרדיות צפופות ובאות במגע יומיומי עם אנשים אחרים, כך שמשקלן במשבר הנוכחי כבד בהרבה ממשקלן בעת שגרה. בקרב רבני הפלג הירושלמי, פרסם הרב אשר דויטש ב־6 באפריל מכתב ביקורתי כלפי ההנחיות. בין היתר, כתב:

אמנם רבים נבוכים מכיוון שחוץ מהדברים המחוייבים על פי האמת ודרכי הרפואה, עוד נתערבו בזה כל מיני החלטות של השלטון לבטל תורה ותפילה ברבים ללא כל הצדקה גם כאשר שומרים על כל מה שמתחייב מעצת הרופאים, עד אשר עשו בחוקיהם "איסור בעצם" על זה, ויש שאף מסייעים בידם במסירות ורדיפות – או לנו שראינו בכך שיורדין עד לתהום.⁷⁹

רבנים נוספים המזוהים עם חוגים קיצוניים שונים ממאה שערים פרסמו מכתב חריף בהרבה, הקורא להמשיך את החיים הדתיים, כולל הטבילות במקווה גברים, תוך כדי השוואת הרשויות הישראליות לשלטונות רשע שרדפו את היהודים במרוצת הדורות:

הנה בראשונה גזרו שאין להתפלל ביותר מעשרה, שוב הוסיפו לגזור שלא להתפלל כלל בבית הכנסת, ועוד לא נחה דעתם עד שגזרנו לגמרי על התפילה בציבור, בו בזמן שבדברים אחרים מתירים במקומות מסוגרים אף ביותר מעשרה. הרי אין זה אלא כוונה להעביר על דת, השם ישמור. [...] עוד זאת שמענו בחרדה שיש המאיימים

79 מאמר מערכת, "מחלוקת בין האחים: 'אסור' להתפלל במניין", כינר השבת, 07.04.2020.

למסור לשלטונות את יראי ה' המקיימים את מצוות ה' כדת של תורה, אשר על כן הננו להזהיר כי מעשה כזה הוא איסור חמור ונורא מאוד. [...] ואל הנוגעים בדבר אנו מתריעים, אל תביאו לידי כך שיהא צריך לקיים מצוות במחותרת, כבתקופת האינקוויזיציה בספרד והקומוניזם ברוסיה.⁸⁰

מכתב מרחיק לכת זה, המבטא אי־אמון מוחלט בין החרדים הקיצונים לבין הרשויות הישראליות, מביע גם כן תסכול לנוכח יישור הקו של רוב ככל הציבור החרדי בישראל עם ההנחיות של הרשויות. השורות האחרונות פונות להנהגה החרדית המתונה יותר ומאשימות אותה בהפרת החוזה החברתי היהודי־קדם־ישראלי שדרש חזית אחידה אל מול רדיפת הרשויות בחו"ל. הרב קנייבסקי קבע שמפרי ההנחיות נחשבים ל"רודפים", קרי אנשים שמסכנים חיי אחרים, ולכן חובה לעצור אותם, גם במחיר של הלשנה לרשויות. מנגד, אותם רבנים קיצונים קוראים למלשינים "מוסרים", קרי יהודים שגורמים ליהודים אחרים להימסר לרשויות אנטי־יהודיות. תגובה קיצונית זו מדגישה אפוא את תהליך הישראלזציה של רוב הציבור החרדי, שכבר אינם תופסים את הרשויות הישראליות כעוינות ואף לא כמנוכרות להם. המיעוט שהמשיך עם הקו הלעומתי המסורתי חש עתה מבודד, תרתי משמע, אף בתוך עולמו הרוחני.

ד. סיכום ומסקנות ביניים

משבר הקורונה העמיד את הרבנים בישראל ובעולם בפני דילמה מורכבת. מחד גיסא, מחויבות לעיקרי התורה וההלכה ושימור הפרקטיקות הדתיות־קהילתיות של לימוד תורה בית מדרשי ותפילה; מאידך גיסא, הנחיות רשויות המדינה המחייבות הפסקת החיים הקהילתיים־דתיים כדי לממש את הבידוד החברתי ולעצור את התפשטות הקורונה.

כפי שניתן לראות לעיל, תגובותיהם של רבנים בני קהילות זרמים שונים היו שונות מקצה אל קצה. מצד אחד רבנים שנקטו זהירות מופלגת והקדימו את המדינה בהנחיותיהם, ומצד שני רבנים שגם לאחר שבועות של סגר, כאשר ברורות לכל המשמעויות של המגפה והסיכונים שהיא טומנת בחובה, עדיין קוראים לעבור על החוק.

ניתוח עמדות הרבנים על בסיס ההשתייכות לזרמים ותתי־זרמים בקהילות היהודיות השונות, וכן של הטרמינולוגיה שבה הם עושים שימוש, מוביל למסקנות חשובות,

80 ראו את המכתב המלא אצל אור רביד ואחרים, "ההסגר על בני ברק מתהדק, קיצוניים בשוליים ממשיכים להתנגד", **N12 חדשות**, 5.4.2020.

גם אם לא מפתיעות. נראה כי יש מתאם גבוה בין הזדהות עם המדינה ומוסדותיה בעיתות שגרה ובין הנכונות לאמץ הנחיות מטעם המדינה הסותרות את שגרת החיים היהודיים-הלכתיים בעת חירום זו. רבנים השייכים לזרמים הציוניים הורו לנהוג על פי כללי משרד הבריאות מייד עם פרסומם. כך גם חלק מהרבנים המזוהים עם ש"ס, שרבים מהם נושאי משרות ציבוריות. לעומתם, מנהיגי הזרם הליטאי ומנהיגי חצרות חסידיות הורו לפעול לפי ההנחיות הללו בשלב מאוחר יותר, אם בכלל, באופן שהביא להתפרצות חמורה של הנגיף בריכוזים חרדיים.

אל מול אלו בולטת לרעה גם הרבנות הראשית לישראל, ובראשה הרבנים הראשיים. הגם שבשלבים הראשונים אימצו הרבנים הראשיים את הנחיות המדינה וגיבו אותן, הם עשו זאת בלשון רפה והסתפקו בכך. כגורם מדינתי שאמון על פסיקת הלכה וטוען לכתר של "פוסק רשמי" ומנהיג דתי ממסדי, תגובתם לפסיקות של רבנים קיצוניים לא הייתה תקיפה. בעוד הרבנים הראשיים, בגיבוי מועצת הרבנות הראשית, יצאו מגדרם כדי לבקר פסיקה שנראתה בעיניהם מקלה, אל מול פסיקות של רבנים רבים שנגדו את הנחיות משרד הבריאות ופגעו ביכולתה של המדינה להתמודד עם מגפת הקורונה, הם נאלמו דום.

בהנהגת רבניה, הקהילה החרדית היא סוג של אקס־טריטוריה בתוככי מדינת ישראל. באמצעות אורח חיים בדלני והגבהת חומות המתבססת על פסיקה הלכתית מחמירה, רבני הקהילה יצרו במרוצת השנים נורמות של אי־ציות לחוק הישראלי כאשר הדבר נוגד, על פי דעתם, את תפיסתם הדתית. האי־ציות של חרדים לחוק הפך בכמה מקרים לנורמה שהמדינה הסכינה איתה. משבר הקורונה מוכיח שלנכונות של המדינה להעלים עין מאי־ציות לחוק בעיתות שגרה עלול להיות מחיר גבוה, ייתכן גם בחיי אדם, בעת חירום. בתום המשבר על מדינת ישראל לבחון מחדש כיצד ניתן להגיע להסכמות ולהתנהלות נורמטיבית מצד כלל האוכלוסייה החרדית של ציות לחוק.

המשבר גילה שוב את מקומה הרעוע של הרבנות הראשית והרבנים הראשיים במרקם ההנהגה הדתית הישראלית. רבנים ראשיים שאינם מגלים מנהיגות ואינם נכונים להתעמת מכוח סמכותם הדתית־ממסדית עם רבנים שקוראים לאי־ציות לחוק, מרוקנים מתוכן את המוסד שבראשו הם עומדים והופכים אותו, לפחות במובן של הנהגה דתית, לעוד פחות רלוונטי.

קהילות מקוונות: חיי קהילה, טקסי חיים ושאלות הלכתיות

משבר הקורונה כפה על מיליונים רבים ברחבי העולם "בידוד חברתי" ובכך פגע בליבת קיומן של קהילות יהודיות, ששגרת התפילות והטקסים שלהן מחייבת כינוס של רבים יחד. השינוי הדרמטי במציאות כפה על רבנים ופוסקי הלכה לספק פתרונות הלכתיים שיאפשרו, גם אם בדרך אחרת, את המשך חיי הקהילה. ככלל, הקהילות השמרניות יותר היו צריכות להתמודד עם ההגבלות ההלכתיות על משמעותו של חיבור מקוון, באמצעות תוכנת זום ודומיה, כתחליף לנוכחות משותפת וכן לקיום פעילויות בשבת ובחג. בציבור החרדי התחדדה שאלת השימוש בטכנולוגיה, שבשגרה נחשב אסור. לפיכך הפער בין הקהילות השונות בתקופת המשבר לא התבטא באופי הפולחן וסוג הפעילויות אלא בעצם האפשרות להוסיף ולקיים חיי קהילה באופן מקוון.

א. הקהילות האורתודוקסיות בישראל ובעולם

הקהילות האורתודוקסיות ברחבי העולם אינן יכולות לקיים את הפעילויות השוטפות שלהן של השבת באופן מקוון, אך צצו דרכים אלטרנטיביות להמשכיות החיים הקהילתיים. בראש ובראשונה ניתן למנות יוזמות רבות הקשורות ללימוד תורה, בכללן פתיחה של מאגרי שיעורים מקוונים⁸¹ או מאגרי ספרי לימוד.⁸² כמה קהילות אורתודוקסיות ממשיכות לקיים תפילה בציבור באופן מקוון, שכן יש פוסקי הלכה המתירים לקיים חלקים מהתפילה בציבור גם כך, והקהילה האורתודוקסית הליברלית "יחד – תל אביב" אף הקימה בית כנסת וירטואלי, "ענן כבודך", הזוכה למאות משתתפים ומשתתפות, אבל ברוב הקהילות התפילות פסקו (ראו להלן, בסעיף על המניינים).

מכלל התנועות והזרמים, היהדות החרדית בישראל ובחו"ל מתמודדת עם האתגר הגדול ביותר שבקיום חיי קהילה בצל הקורונה בגלל נגישות מוגבלת לאינטרנט ולטלפונים חכמים.⁸³ אף שקיימים כמה אתרי חדשות חרדיים בעברית ובאנגלית,

81 מלבד השיעורים המקוונים שמעבירים רבני הקהילות, מאגרים וירטואליים קיימים הגבירו את פעילותם. ראו למשל את המאגר העצום של YU Torah: www.yutorah.org

82 "אוצר החכמה" - המאגר המקוון הגדול ביותר של ספרות תורנית, הפך לחינמי עבור כלל המשתתפים לאורך כל תקופת המשבר.

83 כמחצית מהאוכלוסייה החרדית בישראל משתמשת באינטרנט. ראו לי כהנר וגלעד מלאך, **שנתון החברה החרדית 2019**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019, עמ' 13.

בפועל כמעט שלא קיימים מאגרי לימוד הפונים לקהל חרדי (חוץ ממאגרים המיועדים לחוזרים בתשובה). בניגוד לבתי מדרש השייכים לזרמים פתוחים יותר, כולל הזרם האורתודוקסי-מודרני והדתי-לאומי, נדמה שהציבור החרדי הוא היחיד שבהיעדר תשתית יעילה להעברת שיעורים מקוונים נשללה ממנו האפשרות להמשיך שגרת לימודים כלשהי.⁸⁴ הקהילות המתבדלות יותר, דוגמת העדה החרדית, אף הזהירו שלא להקל גם בשעה זו בשימוש בטלפונים חכמים ובאינטרנט, ובכך גזרו ניתוק כמעט מוחלט על בני הקהילה.⁸⁵

בארצות הברית, רשת בתי הספר "תורה ומסורה" הייתה בין בתי הספר החרדיים היחידים שפרסמו הנחיות להמשך פעילות לימודית דרך הטלפון או האינטרנט. הודגש כי החיבור לאינטרנט מחייב סינון קפדני, אך ברור שחיבור זה אינו ריאלי לחלק גדול מהמורים ומהתלמידים.⁸⁶ היוצאת מן הכלל היא חסידות חב"ד, שגישתה כלפי הטכנולוגיה חיובית יותר. החסידות מפעילה תשתית אינטרנטית רחבה הן עבור הציבור הכללי והן עבור בני החסידות עצמם, כולל אפשרויות נרחבות של למידה מרחוק, שבדרך כלל שמורות לילדי השליחים ברחבי העולם אך שימושיות עתה לכלל ילדי החסידות.⁸⁷ ניתן לתהות אם אחת מתוצאות המשבר הנוכחי תהיה שינוי ביחס לכלים הטכנולוגיים, מתוך הבנה שאלה יכולים לשמש גם כן לתשמישי קדושה בעת משבר. כבר בתחילת אפריל דיווח בזק על זינוק של 40% בשימוש באינטרנט בערים חרדיות.⁸⁸

ב. הקהילות הפלורליסטיות

בישראל

קהילות וארגונים השייכים למרחב היהודי-פלורליסטי בישראל הוסיפו ברובם את פעולותיהם באופן מקוון. התנועה הרפורמית בישראל השיקה אתר מיוחד לרגל המשבר, עם רשת תמיכה וליווי רוחני, שיעורים מקוונים, מאגר מידע ותפילות

84 הגם שבכמה בתי ספר חרדיים עשו שימוש בשיעורים מוקלטים על גבי קווי טלפון קוליים. ראו אהרון רבינוביץ, "הציבור החרדי מתרגל למציאות ללא חיי קהילה: אלא אם הרבנים יאמרו אחרת", **הארץ**, Ben; 18.03.2020. Sales, "[Saying Kaddish from Balconies and Fasting: How Hasidic Jews are Responding to the Coronavirus](#)," *Jewish Telegraphic Agency*, 19.03.2020

85 [מכתב העדה החרדית, לעיל הערה 70.](#)

86 [Sales, לעיל הערה 84.](#)

87 Chabad, [Coronavirus Resources & Inspiration; Faygie Levy Holt, "Jewish Online School a New Resource Amid Coronavirus Closings"](#), *Chabad.org*, 16.03.2020

88 ישראל וולמן, "[לא באמת מנותקים: זינוק בגלישה במגזר החרדי](#)", **ynet חדשות**, 06.04.2020.

מקוונות לאורך השבוע.⁸⁹ התנועה המסורתית בישראל מציעה גם כן שיעורים מקוונים ותפילות מקוונות.⁹⁰ "רשות הרבים - הפורום הירושלמי לארגוני התחדשות יהודית" מציע גם כן שיעורים מקוונים, הבדלה מקוונת וסדנאות להכנת פסח.⁹¹ קהילת ציון, מבין הקהילות הפלורליסטיות הגדולות בישראל, מובילה מיזם של תפילות וליווי רוחני יומימי, יחד עם קבלות שבת מקוונות ורשת חסד. באותו אופן, כמה קהילות אורתודוקסיות שיתופיות ממשיכות להתכנס לקבלות שבת מקוונות ולתפילות יום חול.

ב צ פ ו ן א מ ר י ק ה

התנועה הרפורמית בצפון אמריקה הייתה מן הראשונות שהציעה מאגר מסודר עבור המאמין הבודד, מנהיגי הקהילות והקהילות עצמן. מעצם אופייה הלא-הלכתי, התנועה הרפורמית יכולה להעתיק כמעט את כל הפעילויות השוטפות שלה לעולם הווירטואלי. כך, קהילות רבות המשיכו לקיים תפילות ציבור באופן מקוון, כולל תפילות שבת; התנועה מציעה שיעורים מקוונים, חיברה תפילות ליחיד ולציבור לתקופת הקורונה ובנתה רשת תמיכה רחבה עבור הרבנים, המחנכים ומובילי הקהילות, מתוך הדגשה של המשכיות התפקיד הרבני-פסטורלי של ליווי רוחני, תמיכה חברתית ושירותי דת מקוונים.⁹²

בתנועה הקונסרבטיבית נדמה שקיים פיצול בין ההצהרות הרשמיות לבין המתרחש בפועל בתוך הכתלים הווירטואליים של הקהילות. הוועדה לענייני מנהג והלכה של התנועה איננה מתירה לכאורה שימוש בשידור ישיר לתפילות שבת,⁹³ אך בפועל קהילות רבות עברו למתכונת של שידורים מקוונים לכל התפילות שלהן. ארגון הגג של הרבנים הקונסרבטיבים בצפון אמריקה פרסם שורה של הנחיות הלכתיות הנוגעות כמעט לכל טקסי החיים.⁹⁴ בד בבד, הארגון פרסם מאגרי למידה, ידע ופעילות לתקופת הקורונה.⁹⁵ שיטוט בשני המאגרים מגלה פער ניכר בין השפה ההלכתית הכמעט

89 [השראה בימי קורונה](#), התנועה הרפורמית.

90 [אתר התנועה המסורתית](#).

91 [עמוד הפייסבוק של "רשות הרבים"](#).

92 Union for Reform Judaism, [Covid-19 Resources for Congregations](#); Reform Judaism, [Covid-19: Judaism Under Quarantine](#).

93 The Rabbinical Assembly, [CJLS Guidance for Remote Minyanim in a Time of COVID-19](#).

94 The Rabbinical Assembly, ["Resources for Navigating Your Community through Coronavirus"](#).

95 USCJ, [USCK Coronavirus Resources](#).

אורתודוקסית שמאפיינת את הארגון הרבני, לבין השפה הקהילתית הפסטורלית הקרובה לזו של התנועה הרפורמית, שמאפיינת את המאגר של ארגון הקהילות.

קיום מצוות בצל הקורונה: סוגיות הלכתיות נבחרות

הציבור הדתי בישראל ובעולם מתמודד עם אתגרים ייחודים לו, המערערים את עולמו הרוחני ואת השגרה הפרטית והקהילתית היומיומית שלו. צלילה לתוך הדיונים ההלכתיים שהתפרסמו בשבועות האחרונים מאפשרת להבין מהם האתגרים המרכזיים שאיתם מתמודדות הקהילות הדתיות השונות. דיונים אלו מציעים אולי אופקים הלכתיים חדשים ליום שאחרי, כאשר קולות מודחקים מהשיח ההלכתי הגיעו לקדמת הבמה בחסות המשבר, בעוד סמכויות מסורתיות נשחקו. לא כל סוגיה רלוונטית באותה מידה עבור קהלים דתיים שונים, אך בחרנו להציג את הסוגיות המרכזיות באופן אינטגרטיבי, מתוך הדגשה על ההבדלים בין הקהילות כאשר הדבר נדרש.

א. תפילות במניין וקריאה בתורה

ההלכה האורתודוקסית דורשת התכנסות של עשרה גברים לצורך קיום מצוות תפילה במניין ואמירת "דברים שבקדושה". בהיעדר מניין, יהודי המתפלל ביחידות אינו יכול לקרוא בתורה, לומר ברכות אחדות ולומר קדיש יתום במקרה של אבל. עם התפרצות המגפה ואיסור ההתקהלות, נסגרו בתי הכנסת ברחבי העולם והתעוררה השאלה של המשך קיום תפילות ואמירת דברים שבקדושה. יצוין שאף שרוב ככל הרבנים הורו שניתן להתפלל ביחידות, נרשמו הפרות בוטות בכמה ריכוזים חרדיים, בשל החשיבות של תפילה בציבור וחוסר האמון כלפי הרשויות, שמואשמות על ידי גורמים חרדיים קיצוניים בניצול המצב לפגיעה בחיי הדת היהודיים.

ישנו מתאם ברור בין הנגישות לטכנולוגיה והפתיחות לעולם המודרני לבין הנכונות ליצירתיות הלכתית בדיני התפילה בציבור. כך, אף שהוראותיו אינן מחייבות את הקהילות הקונסרבטיביות, הוועד ההלכתי של רבני התנועה הקונסרבטיבית (Committee on Jewish Law and Standards), ועד שמרני יחסית לקהילות התנועה בארצות הברית, פרסם הנחיה הלכתית בנוגע לקיום מניין בתקופת הקורונה. אומנם הוועד מכיר בהצטרפות נשים למניין, אך נוטה להתנגד לקיום מניין וירטואלי כאשר עשרה בני אדם אינם יכולים להתכנס יחד באותו חדר. לפיכך הנחייתו ההלכתית

היא לקיים תפילות וירטואליות תוך כדי הימנעות מאמירת דברים שבקדושה, הדורשים מניין. בנוגע לקדיש יתום, הארגון מציע להחליפו בתפילות אלטרנטיביות שאינן דורשות מניין. כמו כן, הנחיית התנועה היא שניתן לקיים תפילות וירטואליות בשבת אך ורק אם החיבור האינטרנטי נעשה על ידי גוי או הודלק לפני כניסת השבת.⁹⁶

הרב אליעזר מלמד, מגדולי הפוסקים בציונות הדתית, הורה שמניין וירטואלי, שבו מתכנסים באופן מקוון עשרה גברים שיכולים לראות זה את זה ולהישמע בזמן אמת, הוא בגדר ספק מותר, ולכן לא ניתן לקיים תפילה כסדרה, אך ניתן לומר כל קטע המחייב מניין שאינו בגדר "ברכה". ההשלכה המרכזית היא שניתן לומר קדיש יתום באופן מקוון.⁹⁷ דעתו התקבלה בעיקר בחלקים האורתודוקסיים הליברליים יותר של הציונות הדתית, בכמה מקרים מתוך רצון לאפשר לנשים לומר קדיש, דבר שנמנע מהן מעת שמספר המתפללים הוגבל למניין בדיוק.

פתרון אחר שהעלה הרב יצחק יוסף הוא שמניין של עשרה יתכנס בבית הכנסת, וציבור רחב יותר יוכלו להצטרף באופן מקוון, וכך תפילתם תיחשב תפילת ציבור בשעה זו. אך דעתו שבהיעדר עשרה הנמצאים באותו מרחב פיזי, אין אפשרות של תפילה במניין.⁹⁸ פתרונות אלו יכולים לתת מענה חשוב עבור הציבור הדתי הנוהג להתפלל במניין מדי יום, ובעיקר עבור אלה המחויבים באמירת קדיש. הפתרון של הרב יצחק יוסף במיוחד עשוי לשמש ציבור רחב, המזוהה עם ש"ס, בתנאי שהרשויות יאפשרו קיום של מניין אחד המשודר באופן ישיר בערוצי התקשורת של המגזר (רדיו, אתרי אינטרנט חרדיים). עם זאת, דעות אלו אינן מקובלות על רוב הפוסקים החרדים האשכנזים.

עבורם, יש לתת את הדעת לפתרון שהציע הרב שטיינבורך, אוטוריטה הלכתית לחלק ניכר של הציבור החרדי. לדידו, ניתן לקיים מניין וקריאה בתורה גם כאשר קיימת הפרדה פיזית בין המתפללים, בתנאי שיראו זה את זה.⁹⁹ התוצאה, שכבר מיושמת בפועל ביישובים חרדיים ברחבי העולם, היא שבאזורים עם אוכלוסייה חרדית צפופה מתקיימים מניינים כאשר כל איש עומד ביחידות במרפסת ביתו. אפשר להעריך כי ככל שהסגר יתארך צפויים להתרבות המקרים של הפרת ההנחיות לטובת קיום

96 C.JLS Guidance for Remote Minyanim in a Time of COVID-19, לעיל הערה 93.

97 מירב כהן, "הרב אליעזר מלמד: מותר להגיד קדיש במפגש וירטואלי", כיפה, 18.03.2020.

98 זוהי גם עמדת הרב צבי רימון, המבוססת על עמדותיהם של הרב עובדיה יוסף ומשה פינשטיין. ראו הרב יוסף צבי רימון, "דילמת המניינים, תפילה בוידאו וחתונות: איך לנהוג לאור ההנחיות החדשות?", מקור ראשון, 12.03.2020; אבי יעקב, "הרב יצחק יוסף: אפשר להתפלל במניין דרך האינטרנט בדיעבד", קול חי, 05.01.2017.

99 חנני ברייטקופף, "מכתב הרופא שגרם לשינוי בדעת הראב"ד הגר"מ שטרנבוך", כיכר השבת, 23.03.2020.

תפילה בציבור. פרסום הנחיות ברורות על קיום תפילות בציבור במסגרת שהציע הרב שטיינרבורך או בכל דרך אחרת המקובלת על העולם החרדי, בפרט בימי שבתות ובחג, יוכל לספק אלטרנטיבה ראויה עבור הקהל החרדי.

ב. מקוואות

בעולם הדתי נוהגים רבים לטבול במקווה לצורכי טהרה. גברים, בעיקר בכמה חצרות חסידיות, נוהגים לטבול במקווה מדי יום. אבל מצוות הטבילה חשובה לנשים, שכן ללא טבילה במקווה לאחר תקופת הנידה, בני הזוג אסורים זה לזה ומוטלות עליהם הרחקות פיזיות שונות. נוסף על כך, טבילת הנשים הנשואות נחשבת לאחת המצוות החשובות ביותר לנשים היהודיות, שמשתדלות שלא לדחות את הטבילה ולו ביום אחד. כבר כיום נשים רבות אינן יכולות לטבול בזמן בשל חובת בידוד, וסביר להניח שבעתיד הקרוב יידרש משרד הבריאות לצמצם את פעילות המקוואות או לסגור אותם כליל. לצעד זה השלכות מרחיקות לכת עבור הציבור החרדי והדתי. מרגע התפרצות הקורונה התחילו הדיונים סביב סגירת המקוואות, ואלה עדיין לא תמו כמה שבועות לאחר תחילת המגפה. ניתן לומר שסגירת המקוואות לקהל הנשי היא הצעד הקשה ביותר עבור ההנהגה הדתית, ובעל השלכות המורכבות ביותר עבור הקהל הדתי בכלל, והחרדי בפרט. הדיון ההלכתי סביב הנושא התחלק לשלושה תתי-דיונים: האם ניתן לסגור את המקוואות לגברים? האם ניתן לסגור את המקוואות לנשים או לדחות את הטבילה? האם ניתן למצוא דרכים אלטרנטיביות או הקלות מסוימות עבור בני הזוג כאשר לא ניתן לטבול?

מקוואות הגברים נסגרו בישראל¹⁰⁰ וברחבי העולם היהודי,¹⁰¹ היות שיש הסכמה שמדובר במנהג שניתן לבטלו כאשר ישנה סכנה לבריאות הציבור. פוסקים אחדים, ובהם הרב אוחנה בקונטרס שלו על הלכות קורונה והרבי מויז'ניץ בדפי הנחיות שפרסם, נימקו באריכות את ההיתר לסגירת מקוואות גברים ואף הציעו דרכי טהרה אלטרנטיביות.¹⁰² לעומת מקווה הגברים, סוגיות סגירת מקוואות הנשים רגישה בהרבה. נכון לתחילת חודש אפריל 2020, בישראל המקוואות מוסיפים לפעול, אף שלדעת כמה מומחים ישנה סכנה ממשית בדבר. בארצות הברית פרסמו קהילות רבות נהלים מחמירים בנוגע לתפקוד המקוואות בתקופת המגפה, אך למעשה

100 מאמר מערכת, "מקוואות הגברים ייסגרו. הרבנים הראשיים: לציית לכל הנחיה", ניפה, 15.03.2020.

101 Col Live, "All Crown Heights Shuls & Mikvahs Instructed to Shut," 17.03.2020

102 הרב אוחנה, לעיל הערה 77, עמ' 34-35.

המקוואות לא נסגרו.¹⁰³ בצרפת, באופן חריג סטו דיינים אחדים מהקו הישראלי וסגרו את המקוואות באמצע חודש מרץ, וב־26 במרץ הוחלט לסגור את המקוואות השייכים לקונסיסטואר שנתרו פתוחים עד אז ברחבי צרפת. עם זאת, קהילות חרדיות רבות ממשיכות לפעול לפי ההנחיות שמתקבלות על ידי גדולי הציבור החרדי בישראל, ובשלב זה לא סגרו את מקוואותיהם.

סוגיית המקוואות הבעירה גם את הציבור הדתי־לאומי בישראל. רמת הפיקוח והתברואה במקוואות כבר זכתה לביקורות רבות במשך השנים, וכיום כ־40% מהמקוואות עדיין פועלים ללא רישיון עסק. כמו כן, אומנם משרד הבריאות לא סגר את המקוואות לנשים, אך לא הבהיר את מידת הסיכון הכרוך בטבילה, לא מינה צוות מיוחד של מפקחים והשאיר לרוב את ההחלטות בידי המועצות הדתיות.¹⁰⁴ ברקע זה, קמו קבוצה של רבניות ובלניות שטענו שהמקוואות במצבם הנוכחי מהווים סכנה של ממש לטובלות.¹⁰⁵ מנגד, רבנים ורבניות דתיים־לאומיים בולטים פרסמו מכתב המבהיר שהמקוואות שבאחריותם אינם מהווים סכנה.¹⁰⁶ מכון פוע"ה וגם היועצות ההלכתיות של מדרשת נשמת, הנחשבים שניהם לבני־סמכא בתחום בריאות האישה וההלכה, הצטרפו לקריאה להמשיך לטבול כרגיל מתוך הקפדה על הנחיותיו של משרד הבריאות והמשרד לשירותי דת, שהתפרסמו באיחור ניכר ב־25 במרץ.¹⁰⁷ שבוע לאחר מכן, ב־3 לאפריל, מכון פוע"ה ואיגוד רבני הקהילות בישראל יזמו מהלך לפיקוח אזרחי על מצב המקוואות כדי לוודא את יישום ההנחיות בפועל של משרד הבריאות.¹⁰⁸ נדמה שבשלב זה התקבל הקונצנזוס שגם אם הנחיות משרד הבריאות מספיקות לשמירה על בריאות האישה הטובלת, הפיקוח הממשלתי בנוגע ליישום ההנחיות איננו מספיק.

103 Young Israel, [Corona Virus Update](#), 08.03.2020; Kemp Mill Synagogue, [Mikvah Guidelines](#); Riverdale Mikvah, [Guidance from Adar 6780](#)

104 שירה קדרי־עובדיה, "בין הצו הדתי לצו הבריאותי: הממשלה החריגה את המקוואות מההנחיות, והשאירה את ההכרעה בידי הנשים", [הארץ](#), 24.03.2020.

105 ראו מכתב המחאה של הרבנית ד"ר חנה אדלר לזרוביץ' והרבנית שרה סגל־יץ, "גילוי דעת בנושא הטבילה במקוואות: וְנִשְׁמְרָתָן מֵאֵד לְנַפְשֵׁיתֵינָן", 20.3.2020; מאמר מערכת, "כך צריך להתמודד עם שאלת המקוואות", [סרוגים](#), 26.03.2020.

106 מאמר מערכת, "רבנים בכירים על טבילת נשים בקורונה: מגע בין בני זוג לפני טבילה נוגד את ההלכה", 22.03.2020.

107 נשמת - הלכות ובריאות האישה, "קורונה, טבילה וטהרת המשפחה"; מאמר מערכת, "מכון פועה מציג: הנחיות לטבילה במקוואה בזמן הקורונה", [כיפה](#), 24.03.2020; ריקי רט, "הלכה וקורונה: האם נשים חייבות לטבול דווקא במקוואה?", [מקור ראשון](#), 05.04.2020.

108 [מכתב מכון פוע"ה לרבנים, לעיל הערה 105.](#)

תוצאה ישירה של אובדן האמון ברשויות מצד קהל הנשים הטובלות היא ההד הרחב שקיבלו דעות רבניות בודדות בנוגע לאפשרות של הקלות בידי הרחקה או פתרונות אלטרנטיביים לטבילה במקווה ציבורי. שני רבנים ספרדים, הרב חיים אמסלם והרב חיים עובדיה, פרסמו כל אחד תשובה המתירה טבילה במקווה ביתי, שמילאו בעזרת מי ברז, בניגוד לנוהג להשתמש במי גשם או מים זורמים.¹⁰⁹ התשובות זכו לתגובות חריפות מאוד מרבנים אחרים.¹¹⁰ ב־6 באפריל פרסם שוב הרב אמסלם קונטרס הלכתי ארוך בעניין הטבילה באמבטיה, אך הפעם הצליח לגייס את המלצותיהם של רבנים מוכרים נוספים, מהציבור הספרדי ומהציבור הדתי-לאומי: הרב אליהו אברז'ל, ראש אבות בתי הדין בירושלים, הרב שאול דוד בוצ'קו, ראש ישיבת הסגר "היכל אליהו", והרב מיכאל אברהם.¹¹¹ הרב פרופ' דניאל שפרבר, חתן פרס ישראל במדעי היהדות, פרסם הקלות בכל הנוגע לדיני הרחקות בין איש לאשתו כאשר לא ניתן לטבול.¹¹² תשובתו זכתה לביקורת חריפה של כמה רבנים ורבניות מהציונות הדתית.¹¹³ ברור שלתשובות אלו השפעה אפסית על הציבור החרדי, אך ביכולתן לחזק הנחיות לצמצום פעילות המקוואות בקרב הציבור הדתי והמסורתי.

במקרה שצמצום הפעילות של המקוואות תהיה חיונית בעיני משרד הבריאות, ניתן להתקדם שלב אחרי שלב, בדומה לנעשה בשאר העולם היהודי. כך, רוב המקוואות בארצות הברית ממשיכים לפעול בהתאם לנוהלי היגינה מחמירים, הכוללים חיטוי וטיהור של המקווה בין טובלת לטובלת, הרחקות בין הבלנית לטובלת, ובעיקר חובה של קביעת תור למקווה כדי לצמצם אינטראקציות ככל הניתן ולהשאיר זמן ניקיון בין הטובלות.¹¹⁴ נדמה ששלב זה הוא הכרחי גם כדי להרגיל את הציבור לצמצום הנגישות למקוואות לקראת סגירתם, אם יוחלט כך. ספק אם סגירת המקוואות היא גזרה שהציבור החרדי והדתי יכול לעמוד בה, אך פרסום אזהרות ברורות מצד הרשויות וגיוס תמיכתם של רבנים מתונים יותר מהעולם הדתי-לאומי והחרדי, דוגמת הרבנים הראשיים לישראל, עשויים להביא לירידה דרסטית של מספר הטובלות, וממילא לאפשר שמירה קפדנית יותר של כללי ההיגינה לאלו שימשיכו לטבול. טובלות רבות

109 לפסקו המלא של הרב אמסלם ראו: <https://tinyurl.com/y9ks49tq>

110 גיא עזרא, "דברי שקר: הרבנים הראשיים במכתב הבהרה", סרוגים, 17.03.2020.

111 הרב חיים אסמלם, **בנחת בחיים**, ירושלים, תש"ף.

112 לתשובתו של הרב שפרבר ראו: www.facebook.com/kolech/posts/3150515948294546

113 גיא עזרא, "עשרות רבנים ורבניות נגד הפסקת הרב שפרבר", סרוגים, 22.03.2020.

114 Orthodox Union, [Orthodox Union Guidance Regarding COVID-19](#), message from 11.03.2020; Riverdale Mikvah, [Guidance from Adar 6780](#)

חשות כבר כיום תחושה של חוסר אמון בנוגע להנחיות הרבנים להמשיך לטבול כרגיל, ובנוגע להצהרת הרבנות הראשית שאין בכך שום נטילת סיכון, וסביר שרבות מהן יימנעו מלטבול במקרה שמשרד הבריאות יפרסם אזהרה בידון.

גם במקרה זה, הנעשה בחו"ל עשוי להשפיע על הקהילות החרדיות בישראל. בשלב זה, נדמה שהמקוואות של כלל הציבור החרדי בארצות הברית נותרו פתוחים, אך לנוכח הנדבקים הרבים ייתכן ששינוי יבוא בימים הקרובים. יצוין שבצרפת דיינים חרדים מתונים החליטו לסגור את כלל המקוואות של המדינה. מדובר בתקדים שיכול להשפיע על קהילות אחרות, במיוחד אם יתפרסמו תשובות הלכתיות מפורטות בעניין.¹¹⁵

ג. כשר או שמח? חג הפסח וליל הסדר בצל הקורונה

ליל הסדר

אחת המשמעויות הישירות של הסגר היא שמשפחות רבות לא יוכלו להתכנס בליל הסדר של פסח ורבים אף יהיו בבדידות מוחלטת בחג שנחגג על ידי 94% מהיהודים בישראל.¹¹⁶ ברקע זה, רבנים השייכים למסורת ההלכתית הצפון אפריקאית, בהובלת הרב אליהו אברג'יל, ראש אבות בתי הדין בירושלים, פרסמו מכתב מיוחד לשנה זו המאפשר קיום של ליל סדר וירטואלי.¹¹⁷ אף שהרבנים המליצו להתחבר לתוכנת זום לפני החג, היתרם מבוסס בעיקרו על מסורת הלכתית צפון אפריקאית נשכחת, שלא ראתה כל פסול בהדלקת חשמל בימים טובים. בתשובתם, ציינו הרבנים שתי סיבות להקל בדבר:

רבים מבני ישראל הצעירים, אילולי הקשר שלהם עם הסבא והסבתא, אפשר שכלל לא יסבו לשלחן הסדר, ורק הקשר עם הסבא יגרום להם להשתתף במצות ההגדה ואכילת מצה. [...] זאת ועוד, עניין נוסף יש בזה, והוא הצורך להסיר עצב מן המבוגרים והזקנים, לתת להם מוטיבציה להמשיך להיאבק על חייהם, ולמנוע מהם דכאון ורפיון נפשי, אשר יכול להביא אותם להתייאש מן החיים.

Consistoire de France, "[Fermeture nationale des mikvaot](#)," 26.03.2020 115

מאמר מערכת, "[94% עורכים סדר; 56% חוק החמץ - נחוצ](#)," ynet, 04.04.2012 116

משה ויסברג, "[רבנים מתירים להשתמש בליל הסדר בתוכנת זום](#)," [בחדרי חרדים](#), 24.03.2020 117

הווי אומר שההיתר מבוסס על ההכרה שניתוק בין דורות בליל הסדר עלול להביא לתוצאות שליליות, הן מבחינת המשכיות המסורת בקרב הצעירים והן מבחינת הבריאות הנפשית של הדור הזקן. היתר זה הביא לתגובות חריפות והותקף על ידי הרבנים דוד לאו,¹¹⁸ שמואל אליהו,¹¹⁹ שלמה עמאר ובכירים נוספים מהרבנות הראשית לישראל.

למרות המתנגדים, הצליחו אותם רבנים לקבוע סדר יום הלכתי, ומרגע פרסום התשובה ועד חג הפסח רבו ההתייחסויות ההלכתיות לנושא וגם הניסיון הרבני להכיר במציאות המורכבת של זקנים מבודדים ואנשים בעלי נטייה דיכאונית. בתחילת הדרך, רבנים אחדים מהציונות הדתית תמכו בהיתר, ובהם הרב דב ליאור, רבה לשעבר של העיר קריית ארבע.¹²⁰ לאחר מכן, היתר מצומצם יותר נכתב בידי רבנים אמריקאים השייכים לזרם האורתודוקסי-מודרני. ואולם היתר זה זכה להרבה פחות תשומת לב וביקורת, בין היתר בגלל ניסוחו השמרני יותר, המדגיש שההיתר הוא אך ורק לחשים סכנה ממשית לבריאות הנפשית שלהם. כך למשל, הרב צבי שטרן הדגיש שההיתר תלוי בדעת רופאים מומחים והוסיף שניתן אולי להקל בשיחת טלפון פתוחה, כל עוד הקשר הטלפוני התחיל לפני החג.¹²¹ באופן דומה, הרב יששכר כ"ץ, מראשי ישיבת חובבי תורה של הזרם האורתודוקסי הליברלי, כתב הנחיות מפורטות על שימוש בזום לחג, אך הדגיש שהשימוש מיועד למקרים של דיכאונות וסכנת חיים בלבד.¹²² כמה ימים לפני החג, הכולל "ארץ חמדה", מוסד חשוב בקרב הציונות הדתית השמרנית, פרסם גם הוא היתר מוגבל למקרה של סכנה ממשית לבריאות המבודד.¹²³ אף שהרבנות הראשית התנגדה לפתרונות אלו, היא בכל זאת קראה "למצוא מענה" לבעיית הבידוד, מבלי לראות את עצמה אחראית על מציאת פתרון.¹²⁴ בעולם החרדי לא התקבלה שום הקלה בנוגע לאפשרות להתחבר בעזרת הטכנולוגיה לבני המשפחה בליל הסדר. הרב אדלשטיין, מבכירי הרבנים הליטאים, יצא בקריאה חד-משמעית לא

118 יוסף גרינבוים, "הרב דוד לאו: להתיר שימוש בתוכנת 'זום' בליל הסדר? זה חסר אחריות", **חדשים 10**, 25.03.2020.

119 דני זקן, "[הצורך להסיר עצב מן המבוגרים והזקנים: פסק הלכה חדש מאפשר להשתמש בזום בליל הסדר](#)", **גלובס**, 25.03.2020.

120 גלעד ארליך, "[הרב אלחנן על סערת הזום בחג: 'הכי קל לאסור - נסמכים על המסורת הספרדית'](#)", **כיפה**, 25.03.2020; חנן גרינווד, "[הרב ליאור תומך בעריכת ליל סדר בזום](#)", **ישראל היום**, 25.03.2020.

121 הרב צבי שטרן, "[חולה בבידוד](#)", 25.03.2020.

122 Yoscher Katz, "[Hilchot Zoom](#)", *The Times of Israel*, 27.03.2020

123 גיא עזרא, "[רבנים סרוגים: כך מותר להשתמש בזום בליל הסדר](#)", **סרוגים**, 06.04.2020.

124 יאיר שרקו, "[המדריך המלא לפסח בצל הקורונה: הרבנים הראשיים עם הנחיות הלכתיות](#)", **N12 חדשות**, 31.03.2020.

לארץ ולא להתארח בליל הסדר ולא לקיים תפילות במניין.¹²⁵ הרב אשר וייס אשר גם הוא על השימוש בזום, אך היה מהמתנגדים היחידים שגם הציע לכך נימוקים ענייניים, ומבלי לפגוע ברבנים המתירים.¹²⁶

ההכנות לחג ברחוב החרדי

חג הפסח מביא איתו אתגרים נוספים לציבור החרדי בכל הקשור להלכות החג, לניקיונות ולהימנעות מלאכול מאכלים רבים. ניתן למנות כמה בעיות ייחודיות לציבור זה:

● **הגעלת כלים.** לא רק אכילת חמץ אסורה בפסח אלא גם השימוש בכלי מטבח של שאר ימות השנה, הנחשבים גם הם לחמץ. רוב הציבור החרדי, בעל משפחות גדולות ואמצעים כלכליים צנועים, אינו מחזיק סט כלי מטבח נפרד לחג הפסח אלא נוהג להכשיר את הכלים לשימוש בחג. הכשרת הסירים, כלי המתכת ועוד נעשית בדרך כלל במרחב הציבורי, על ידי הגעלת הכלי לתוך מים רותחים או על ידי "ליבון" הכלי בעזרת אש גלויה. לא מדובר בחומרה הלכתית כי אם בהלכה פשוטה, שרוב החרדים וחלק מהדתיים והמסורתיים לא יוכלו לוותר עליה.

● **אפיית מצות.** הציבור החרדי נוהג לצרוך מצות באפייה ידנית לחג הפסח. אף שכבר התפרסמו היתרים רבים למצות מכונה לשנה הנוכחית, סביר להניח שחלקם יקפידו על מצות יד לכל הפחות לליל הסדר. אפייה זו נעשית בדרך כלל בימים שלפני החג על ידי חברות של גברים חרדים שמקימים לצורך כך תנור אפייה במרחב הציבורי או בחצרות של בתי הכנסת.

● **קניית אוכל כשר לפסח.** החרדים מקפידים שלא להכניס אוכל כשר לפסח לביתם עד שלא הובער רוב האוכל החמץ. כלומר, לרוב, הקניות לחג נעשות באופן מרוכז בשלושת הימים שלפני החג. באזורים עם אוכלוסייה חרדית צפופה, היעדר נהלים עלול להביא להתקליונות מסוכנות.

בהתייחס למקרים אלו ואחרים, רבנים חרדים בולטים כבר פרסמו שהשנה ניתן לקיים את מצוות החג ללא החמרות נוספות. הגדילה לעשות חסידות קרלין שפרסמה רשימת חומרות שאינן מעיקר הדין וניתן לוותר עליהן.¹²⁷ עם זאת, בקרב החרדים המתבדלים יותר, דוגמת העדה החרדית, התקבלה ההנחיה ההפוכה, שאין

125 אבי רבינא, "הגרי"ג אדלשטיין: תפילה במניין - זה חטא; בפסח - שבו לבד", כיכר השבת, 31.03.2020.

126 הרב אשר וייס, מנחת אשר: לקט שיעורים ותשובות אגרות ומאמרים הנוגעים למגפת הקורונה, ירושלים, תש"ף, עמ' עה-עו.

127 משה ויסברג, "דק השנה: בחסידות החליטו להקל בחומרות פסח", במדרי חרדים, 25.03.2020.

להקל בשום מנהג.¹²⁸ הנחיה זו עלולה להביא להתקהלויות מסוכנות באזור מאה שערים ובאזורים נוספים הנשמעים להוראותיה של העדה.

היום שאחרי: שחיקת הריכוזיות והזדמנות להתחדשות

התגובה הרבנית והדתית למשבר הקורונה בישראל ובעולם ממחישה את הפיצול והביזור של הסמכות הדתית וההנהגה הדתית בעולם היהודי היום. עם התגברות המגפה והעמקת המשבר, פוסקים ובעקבותיהם קהילות יהודיות דתיות הגיבו באופן שונה ועצמאי, בהתאם למציאות הבריאותית והחוקית באזורם ובהתאם למציאות החברתית של הקהילה ולאופי ההנהגה הרבנית המקומית. במהלך המשבר התברר שגם הנחיות של ארגונים דתיים גדולים ופוסקים בולטים לא תמיד זכו לציות, ובכמה מקרים עוררו התנגדות בתוך הקהילות.

משבר הקורונה העמיד את הפוסקים בפני דילמות הלכתיות קשות, שאילצו אותם לאמץ פתרונות הלכתיים יצירתיים ולעיתים פורצי דרך. מאז החל המשבר רבו הפוסקים העצמאיים של רבנים שניסו לתת מענה לבעיות שונות שהתעוררו עקב המגפה ולא זכו לטיפול משביע רצון מצד הרבנות הראשית או פוסקים מרכזיים. שאלת המקוואות, קיום מניינים באופן מקוון, התכנסויות בליל פסח בעזרת האינטרנט - היו במוקד השיח הציבורי דתי לאורך השבועות האחרונים, אך שיוזמות ופוסקים אלה ניתנו לרוב על ידי רבנים שאינם מזהים עם מוסדות גדולים או ציבור רחב במיוחד. תשובות שלא היו זוכות לשום פרסום או התייחסות בתקופת שגרה, קבעו את סדר היום הציבורי דתי בתקופת המשבר. אך שהמוסדות, ובפרט הרבנות הראשית, הפעילו את כל כובד משקלם נגד אותן תשובות, עדיין מוקדם לדעת אם אלה יישארו בשנים הבאות בגדר אנקדוטה או ישנו באופן עמוק יותר את דפוסי החיים של העולם הדתי.

למצב זה יש להוסיף את הביקורת הציבורית הגלויה והחריפה נגד עמדת הרבנות הראשית בנוגע למקוואות ונגד ניסיונה לקבוע צום וקריאתה לתפילה בציבור בשיא המגפה. נדמה שעד כה, משבר הקורונה הבליט עוד יותר את חוסר הרלוונטיות של הנהגת הרבנות הראשית עבור הקהלה הדתי ואפשר לקולות המודחקים מן השיח הדתי להישמע באופן רחב ולהגיע לקהלים חדשים.

משבר הקורונה מצטייר גם כהזדמנות לפרוץ את גבולות הקהילה הממשית מעבר לקהילה הווירטואלית, וכהזדמנות לחדש תפילות, פרקטיקות דתיות ופעילויות קהילתיות. ניתן לומר שהקהילות הלא-אורתודוקסיות היו ערוכות יותר, שכן השימוש בכלים טכנולוגיים היה עבורן דבר שבשגרה לפני פרוץ המגפה, והיעדר התלות במגבלות הלכתיות אפשר להן לקיים פעילות וירטואלית גם בימי השבת. בעולם האורתודוקסי, ובפרט הציוני-דתי, תקופה זו נתנה במה רחבה לקולות שוליים בימי שגרה. קהילות קטנות קידמו יוזמות שחרגו הרבה מעבר לקהילה המסורתית, קולות חדשים נשמעו בתוך השיח הרבני, והביקורות על הנהגת הרבנות הראשית נעשו גלויות יותר וחריפות יותר מאי-פעם.

בתוך העולם החרדי, נראה שמשבר הקורונה מחריף את שחיקת ההנהגה הריכוזית שאפיינה את היהדות החרדית עד לפני שנים מעטות ואת הפערים בין הקבוצות השונות.¹²⁹ המשבר צפוי לשחוק גם את מעמדה של "דעת תורה", אותה תפיסה הגורסת כי לגדולי התורה מנהיגי הדור יש יכולת מיסטית לפסוק בכל נושא, אך שאינם מומחים בו.¹³⁰

במהלך חודש, רבנים מפלגים שונים פרסמו עמדות שונות, חזרו בהם, שינו את דעתם, עד שבסופו של דבר יישרו קו עם ההנחיות המדינתיות. לא רק שאין יותר מנהיג מוסכם על כל הציבור החרדי, אלא שספק אם עדיין שורר אמון בין המנהיגים התת-מגזריים לקהלם, לאחר שחלקם התמהמהו מלקבוע שיש לציית להנחיות, ולכן אחראים באופן עקיף להידיבקות בנגיף של רבים מבני קהילתם. מצב זה נכון הן ליהדות החרדית בישראל והן לאחותה בארצות הברית, אלא שבישראל יש להוסיף על כך את חילוקי הדעות בכל הנוגע לרשויות החוק, שהיו קריטיים בקבלת ההחלטות. הציות להנחיות או ההתמהמהות בכל אחת מהקבוצות השונות תלויות ברמת הקרבה למדינה ובנכונות לתת אמון במוסדותיה. רבנים המזוהים עם תנועת ש"ס יישרו קו באופן מיידי, מתוך הבעת אמון ברשויות; העולם הליטאי התמהמה

129 ראו בנימין בראון, **לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011.

130 על מעמדה של "דעת תורה" ראו: יעקב כץ, "דעת תורה: הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה", בתוך: זאב ספראי ואבי שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד בשיתוף עם נאמני תורה ועבודה, 1997, עמ' 95-104; לורנס קפלן, "דעת תורה: תפישה מודרנית של הסמכות ההלכתית", **שם**, עמ' 105-145; גרשון בקון, "דעת תורה וחבלי משיח: לשאלת האידיאולוגיה של אגודת ישראל בפולין", **תרביץ** נב (תשמ"ג), עמ' 497-508; בנימין בראון, "פולמוס דעת תורה בצינות הדתית בישראל: הרקע, העמדות והמשמעויות", בתוך: אשר כהן (עורך), **הצינות הדתית: עידן התמורות - אסופת מחקרים לזכר זבולון מר**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2004, עמ' 422-474 (רשימת המקורות לקוחה מתוך: נסים לאון, "**הפוסק כתועמלל: הלכה ופופוליסם ביהדות המזרחית בת זמננו**", הערת שוליים 1).

אך נטה לכבד את הרשויות, אך מנהיגיו קראו בסופו של דבר לציית לרשויות; בעוד העדה החרדית, הפלג הירושלמי וחלק מהחסידיות הפגינו חשדנות ולפעמים לעומתיות, עד שהסכימו סופסוף ליישר קו. אף שלא ניתן לדעת איך תגובות רבניות אלו ישפיעו על העולם החרדי ביום שאחרי המגפה, לא נעדר מעיני הציבור החרדי שהרבנים המתונים יותר ביחסייהם למדינה, וכן החרדים בעלי תפיסה אזרחית יותר, הקדימו את שאר הציבור החרדי באימוץ צעדים נכונים בתקופה הקריטית שבין פורים לסוף חודש מרץ.

הביזור בהנהגה הדתית בלט גם כן בכל הנוגע ליחסים בין היהדות האורתודוקסית בחו"ל להנהגה הדתית בישראל. לאחר שנים ארוכות של כפיפות כמעט מוחלטת לרבנות הראשית לישראל, רבני אירופה, ובראשם רבני צרפת, סגרו בתי כנסת ומקוואות גם כאשר עמדה זו לא התקבלה על ידי הרבנות הראשית לישראל. חריגה נוספת התרחשה בארצות הברית, כאשר פוסקים חרדים בולטים הורו לסגור את הישיבות ואת בתי הספר בניגוד לעמדתו המפורשת של הרב חיים קנייבסקי, שפורסמה ימים אחדים קודם לכן. הפגנת עצמאות זו מצד רבני חו"ל התבררה בדיעבד כצעד האחראי והנכון, ולכן יש להניח שעצמאותם של רבנים אלו ביחס למרכז הישראלי תתחזק עוד יותר לאחר המשבר.

גבריאל אבן צור הוא עוזר מחקר בתוכנית לדת ומדינה שבמכון הישראלי לדמוקרטיה; תלמיד לתואר שלישי בחוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר שוקי פרידמן הוא משפטן. מנהל המרכז ללאום, דת ומדינה וראש התוכנית לדת ומדינה שבמכון הישראלי לדמוקרטיה; מרצה למשפטים במרכז האקדמי פרס. תחומי העיסוק העיקריים שלו הם דת ומדינה, משפט חוקתי, משפט בינלאומי ומשפט מוסלמי.

הדברים המובאים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

